

משרד החינוך
המזכירות הפדגוגית
אגף המפמ"רים
הפיקוח על החינוך המוסיקלי

שרים מורשת

עם נורית הירש

פעילויות למורה

ירושלים, תשע"א - 2010

צוות כתיבה

ענת אנגלברג

טלי גופר

רינה גלסנר

ענת דור

טלי וייסמן

מיכל ינקו

רנה כלף

שרה לאור

ציפי מאירוביץ'

תוכן עניינים

עמוד	שם השיר
3	ירושלים שלי
18	שאלו שלום ירושלים
22	ציון הלא תשאלי
33	מלאך מסולם יעקב
35	תן ברכה
36	חלקת אלוהים
38	הכניסיני תחת כנפך
45	גשר אלנבי
48	בן יפה נולד
52	הבית ליד המסילה
54	בוא בשלום
57	אח יא ראב
62	רק בישראל
63	לצפון באהבה
70	לאחד החיילים
72	מגש הכסף
74	אני שייך

ירושלים שלי

מילים: דן אלמגור

לחן: נורית הירש

דן אלמגור

"איך להציג אותך?" אני נשאל לעתים תכופות בידי תחקירנים, "סופר? משורר? מחזאי? פזמונאי? עיתונאי? מתרגם? סטיריקן? כוכב טלוויזיה לשעבר? מנחה מופעי זמר? חוקר ספרות, לשון, תולדות היישוב?"

"תוכלו לבחור מכל אלה מה שתרצו", אני נוהג לענות, "בהסתייגות אחת: רק לא 'סופר' או 'משורר'. שני התארים המכובדים והמחייבים האלה באמת גדולים עליי. התואר החביב עליי ביותר, ולא מתוך הצטנעות מעושה, הוא אחד הניבים הידועים ביותר שתרמתי לסלנג העברי: 'הצ'ופצ'יק של הקומקום'. אני מחלק את כל חיי, את זמני, בין המון עיסוקים. אני יודע שלעולם לא הייתי מצליח להסתפק במלאכה אחת; לכן אני שלם עם זה שכל חיי הייתי 'הצ'ופצ'יק של הקומקום'; קצת זנב לאריות וקצת ראש לשועלים. מתחמם בהנאה, כמו הקומקום, מיצירותיהם של אחרים, רציניים ממני, ומדי פעם מעלה גם כמה אדים של קיטור משלי, כמו אותה זרבובית מוכרת".

דן אלמגור נולד ברמת גן ב-13 ביולי 1935, להורים ילידי פולין: זאב אלבלינגר, מחלוצי העלייה השלישית, וזלטה-זהבה לבית קצנלנבוגן. בגיל שנה עברה המשפחה למושבה-עיר רחובות. בגיל שמונה החל לכתוב שירים ופזמונים ולהציף בהם כמעט את כל עיתוני הילדים. אלמגור ערך את עיתון בית הספר ושימש כתב ספורט לשישה עיתונים שונים ולרדיו. בהיותו בכיתה י' ייסד עם חבר את מועצת התלמידים הארצית. בין השנים 1956-1953 שירת בצה"ל במערכת העיתון "במחנה גדנ"ע" ככתב צבאי וכבעל הטור המחורז "טור דני טרדני". כתב ללהקת הגדנ"ע את המחזמר הראשון שלו "סמוך על הדודה" (לחן: מאיר נוי). בשנים 1963-1957 למד ספרות עברית ואנגלית באוניברסיטה העברית בירושלים, לתואר ראשון ושני. כתב מאות פזמונים לתיאטרונים, ללהקות אזרחיות וללהקות צבאיות. היה "פזמונאי הסירה" בתכנית הרדיו "שלושה בסירה אחת". בשנים 1963-1968 למד לתואר שלישי באוניברסיטת קליפורניה בלוס אנג'לס. בתקופה זו כתב מדי שבוע כתבות על ארה"ב לעיתון "מעריב", תרגם מחזות וכתב פזמונים למחזות שונים, ביניהם "קזבלן". בין השנים 1968-1972 חזר ארצה וכתב כעשרים הצגות ומחזות ביניהם "איש חסיד היה", "אל תקרא לי שחור", ו"ירושלים שלי". תכניותיו זכו ב-12 פרסי "כינור דוד". בשנת 1969 זכה שירו "בלדה לחובש" (לחן: אפי נצר) בפרס ראשון בפסטיבל הזמר. בשנים 1973-1988 ערך והגיש בגלי צה"ל סדרת תכניות בשם "פזמונאי האתמול", ובטלוויזיה הגיש סדרת תכניות חודשית בשם "הצועני השורק". אחרי מלחמת יום הכיפורים ערך והגיש בטלוויזיה סדרה חודשית בת שלושים תכניות תעודתיות-מוסיקליות בשם "שרתי לך ארצי". כתב מחזות מוסיקליים, תרגם עשרות מחזות ופרסם עשרות מחקרים על תולדות הספרות, הדרמה, הזמר והלשון. זכה בפרסים רבים, ביניהם פרס "עדה בן נחום" לתרגום מופת, שני פרסים של האקדמיה הישראלית לתיאטרון על תרגום מחזות של שייקספיר, "פרס היובל" של אקו"ם על "מפעל חיים בתיאטרון ובזמר", פרס "פסטיבל הזמר" של העיר חולון על "מפעל חיים

בזמר העברי". אלמגור הקים את עמותת "נח", עמותת הגג של כל הארגונים להגנת בעלי חיים בישראל. מאז 1996 הוא עורך ומגיש סדרות חודשיות של מופעי זמר ברחבי הארץ.

על השיר

כשנה וחצי אחרי מלחמת ששת הימים הוזמן דן אלמגור לכתוב הצגה שתוקדש כולה לירושלים. השיר "ירושלים שלי" הוא מתוך מחזמר בשם זה. זו הייתה ההצגה הראשונה שהוצגה ב"חאן" הירושלמי וחנכה את התיאטרון ביולי 1969. הבמאי היה יואל זילברג והניהול המוסיקלי היה של המלחין נועם שריף. רוב השירים הולחנו במיוחד להצגה זו בידי ובידי ששה ארגוב, דני גרנות, יאיר קלינגר ונורית הירש. בהצגה השתתפו שישה זמרים-שחקנים: גאולה נוני, דני גרנות, מוטי פליישר, חיליק צדוק, שוש רוזן ויאיר קלינגר. ההצגה הייתה מורכבת מפסיפס ספרותי-תעודתי-מוסיקלי של שירים, פזמונים, מערכונים, תעודות היסטוריות ודיאלוגים הקשורים לתולדותיה של ירושלים. החלק הראשון של המופע סקר באמצעות פזמונים, שירים וקטעי תעודה מומחזים את תולדות העיר מראשיתה ועד מלחמת השחרור. המחצית השנייה עסקה בהווי הירושלמי בסוף שנות החמישים ובתחילת שנות השישים, ובמציאות הירושלמית אחרי מלחמת ששת הימים. השיר "ירושלים שלי" צעד בסוף שנת 1969 שבועות רבים בראש מצעדי הפזמונים העבריים של "קול ישראל" ו"גלי צה"ל".

ירושלים שלי

(בשיר המקורי יש 7 בתים, בספרה של נורית הירש יש 5 בתים ואילו בהקלטה המצורפת – 4 בתים).

אמר הרוכל ממזכרת משה :

ירושלים שלי

היא מחנה יהודה בערב חגים

וחמוס של רחמו נריח דגים

(וחמוס של רחמו נריח דגים)

שבת של פופיטאס, קללות נהגים (בהקלטה מופיע קודם המשפט הזה ורק אחר כך חמוס...)

כביסה על הכביש ומקלחת מדלי

ירושלים שלי...

אמר הסנדלר משכונת קטמון :

ירושלים שלי

היא שבע שנים של גשמים בבוקר

שכונ בלי חנות, אוטובוס בלי חשבון,

שכונ בלי חנות, אוטובוס בלי חשבון,

שבת הצגה ראשונה ב"אוריון"

גם קטמון ג' היא בשבילי

ירושלים שלי...

אמר הבן ממאה שערים :

ירושלים שלי

היא שטרקמל שחור וספרים אפורים

ו"בת ישראל לא תלך בקצרים"

(ו"בת ישראל לא תלך בקצרים")

היא לחש תפילה לימים אחרים

לא פאן, כי למעלה קורצת היא לי

ירושלים שלי...אמר הצעיר שם ליד שער שכם :

ירושלים שלי

היא צלב על חנות ושוטרים בחצות

אחות שהלשינה ובור עם פצצות

(אחות שהלשינה ובור עם פצצות)

מצעד עצמאות וידים קפוצות,

נס סר! ווט ווד יו ליק, קבב או ששליק?

Yes, Sir, what would you like, Kebab, or Shishlik

ירושלים שלי...

אמר החיל מאשדות יעקב :
רושלים שלי
הייתי בה פעם בבקר של שכול
סמטה וצלף בצריח משמאל
סמטה וצלף בצריח משמאל
מאז לא חזרתי, פשוט לא יכול
אבנר ונגדי - שניהם בשבילי (בספר כתוב – הם בשבילי)
רושלים שלי...

אמרה הסטודנטית (שנה ראשונה) :
רושלים שלי
היא עוד שעורים במדע המדינה
חיפוש חדרים וחבר ובחינה
חיפוש חדרים וחבר ובחינה
וביום חמישי מונדה מוכנה
לברוח לים לבית שלי,
רושלים שלי...
רושלים, רושלים, רושלים שלי... רושלים שלי...

רושלים שלי
היא קמפוס הומה ומלא חתיכות
היא אם מתנפחת בהר המנוחות
היא תה של מנחה ב"מלון משחרר"
היא עוד הגרלה בגבעת המבתר
היא זוג אוהבים בין זיתי מצלבה
היא הד לימים של תפלה ב"חרבה"
רושלים שלי

על תוכן השיר

בכל אחד מהבתים ישנו דובר המספר לנו מהי ירושלים שלו.

בית ראשון

הדובר הוא הרוכל ממזכרת משה.

רוכל

סוחר בעל דוכן ברחוב או בשוק.

מזכרת משה

השכונה "מזכרת משה" קרויה על שמו של משה מונטיפיורי. מונטיפיורי, יהודי ממוצא ספרדי-פורטוגלי, יליד העיר ליורנו שבאיטליה, נולד בשנת 1784 ונפטר בשנת 1885. בילדותו עברה משפחתו לאנגליה ושם גדל. במשך 101 שנות חייו עשה רבות לטובת העם היהודי בגולה ובארץ ישראל. הוא ביקר בירושלים שבע פעמים, לראשונה בימי השלטון התורכי בארץ, בשנת 1827, בגיל 43 ובפעם האחרונה, בשנת 1875, בגיל 90. ביוזמתו נבנתה "משכנות שאננים", הבניין היהודי הראשון מחוץ לחומות העיר העתיקה. על שמו קרויות שכונות רבות: אוהל משה, ימין משה, זכרון משה, קריית משה ומזכרת משה. מונטיפיורי יזם את הקמת תחנת הרוח המשמשת היום מוזיאון, ולידה ניצבת הכרכרה שבה נסע. מונטיפיורי זכה לכבוד רב ולתואר "סר" מבית המלוכה הבריטי. "מזכרת משה" היא שכונה בעיר החדשה, בגבול מחנה יהודה ובצד רחוב אגריפס. נוסדה בשנת תרמ"ג, 1883, בכספי הקרן מזכרת משה – קרן מיוחדת שהוקמה בשנת 1874, תרל"ג בלונדון, לשם בניית שכונות בירושלים – גם היא על שם משה מונטיפיורי.

מחנה יהודה

שכונה גדולה וסואנת בצפון מערב העיר החדשה, שבה נמצא השוק הגדול ובה עובר רחוב יפו. בשכונה יש בתי כנסת רבים לפי קהילות ישראל השונות, ישיבות, בית ספר כ"ח, אליאנס ומוסדות ציבור. מחנה יהודה נוסדה בשנת תרמ"ז, 1887, בימי שלטון התורכים. מייסדיה היו יהודים ספרדים, יוצאי ארצות שונות. קונה האדמה מאת בעליה הערבים היה יוסף נבון, עסקן שנתן לשכונה את שמה לזכר אחיו, יהודה נבון, שמת בצעירותו. השוק במחנה יהודה הוא הגדול ביותר בירושלים היהודית. רחובותיו נקראים בשמות פירות: האגס, האפרסק, השזיף ועוד. השוק היווה לא פעם יעד לפעולות טרור של מחבלים ערבים.

חומס של רחמו

"רחמו" היא מסעדת פועלים ירושלמית שהחומס שלה הוא מנה מהוללת וידועה. רחמו היה בעל המסעדה.

ריח דגים

ריח הדגים עלה מדוכני השוק.

פופיטאס

גרעיני חמניות. ההיגוי בלדינו הוא פיפיטאס. האשכנזים בירושלים הוגים אותה פופיטאס.

שבת של פופיטאס

בשבת נהגו לפצח גרעינים.

קללות נהגים

ידוע כי אזור שוק מחנה יהודה צפוף וסואן ולכן יש בו פקקי תנועה רבים. הנהגים מתעצבנים, ו... לא נעים... גם מקללים.

כביסה על הכביש

באותה תקופה נהגו לתלות את הכביסה מעל הכביש כך שהמים טפטפו על העוברים ושבים.

מקלחת מדלי

עוברי אורח זכו לקבל מקלחת חינם, כשמי שטיפת הרצפות נשפכו ממרפסות הבתים על כל מי שעבר למטה.

בית שני

הדובר הוא הסנדלר משכונת קטמון.

שכונת קטמון

"קטמון" הוא שמו הלועזי של גוש שיכונים גדול בדרום-מערב העיר החדשה, שתושביו יהודים. השם העברי הוא גונן. ראשית ההתיישבות באזור זה הייתה של נוצרים יוונים, סמוך למנזר סנט סימון, ומכאן השם "קטמון", שם יווני שבו מתמזגות המילים "קטה – מוניס", כלומר על יד המנזר. בצדו עמד בית ששימש גם מעון קיץ לפטריארך היווני אורתודוקסי. השכונה עצמה נוסדה בידי ערבים בעלי נכסים בראשית המאה העשרים. בראשית מלחמת העצמאות נמצאה השכונה בקו החזית ואנשי כנופיות ערביות השתכנו בה, התבצרו בבתיה הגדולים וירו, צלפו והפגזו בלי הרף את התושבים היהודים בשכונות הסמוכות. ב"קטמון" היה מלון ערבי נוצרי בשם "סמירמיס" שבו השתכנה המפקדה הערבית. ב-5 בינואר 1948 פוצצה חוליה של כוחות ההגנה את המפקדה. אחרי מלחמת השחרור תש"ח, 1948, עבר כל האזור לשלטון ישראלי. בשנת 1952 החלו להיבנות, מדרום לשכונת "קטמון" המקורית, שיכונים לעולים החדשים שהגיעו לארץ בשנותיה הראשונות של המדינה. הדירות היו קטנות ועד מהרה נחשבו השיכונים מוזנחים ולא אטרקטיביים. ניתן להם השם העברי "גונן", כי הם שימשו קו מגן מפני הירדנים. יחד עם

זאת, המשיכו לקרוא להם בשם המקורי "קטמון" גם כשנבנו שכונות נוספות: "הקטמונים" או "קטמון" א', ב' ג' וכו' על פי סדר בנייתם.

בלוקון

אחד הנושאים שצריך היה להתמודד איתם לאחר הקמתה של מדינת ישראל היה בעיית השיכון והדיור. כחלק מפתרונות הדיור הוקמו "בלוקונים" על פי טכניקה שפותחה בשנים 1952-1953. על פיה נבנו חדרים בגודל 6x4 מטרים רבועים, ולכל משפחה ניתן "בלוקון".

שיכון בלי חנות

השכונות היו עניות, ללא תנאים מינימליים, כמו מכולת שכונתית.

אוטובוס בלי חשבון

אוטובוס ללא לוח זמנים קבוע.

אוריון – קולנוע אוריון

אחד מבתי הקולנוע הוותיקים בירושלים. קולנוע זה מוזכר כבר בעיתונים בתאריך 3 במרץ 1948: "קולנוע 'אוריון' בירושלים נפתח למרות הכול, אחרי שהיה סגור שבועיים עקב הפצצה קטלנית ברחוב בן יהודה. יציג מחדש את 'השיר הבלתי גמור' עם ג'ורג' ראפט".

הפיצוץ ברחוב בן יהודה

עבד אל קאדר אל חוסייני, ערבי בן ירושלים, החליט לבצע פיצוץ ברחוב בן יהודה, ליד המלונות "אטלנטיק" ו"אמדורסקי" שבהם התאכסנו מלווי שיירות הפלמ"ח. הוא תכנן את הפיצוץ בעזרתם של עריקים בריטים שנתנו שלוש משאיות עמוסות בחומרי נפץ לפאוזי אל כותוב, חבלן במפקדתו של אל חוסייני, שלמד חבלה בגרמניה הנאצית. שבוע לפני הפיצוץ סיירו העריקים הבריטים בשטח העיר. אחד מהם נכנס לבית המלון "אטלנטיק", ושלושה אחרים עמדו ליד קולנוע "אוריון" וסקרו את הרחוב. למחרת הגיעה שיירת המשאיות לרחוב בן יהודה ונעצרה בפנינת הרחובות בן יהודה ובן הלל. בסביבות השעה שבע בבוקר נשמע הפיצוץ. ארבעה בניינים נהרסו – בית "וילנצ'יק", בתי המלון "אטלנטיק" ו"אמדורסקי" ובנק "קופת מלווה". הגג של קולנוע "אוריון" נקרע ממקומו. 58 בני אדם נהרגו ורבים נפצעו. קולנוע "אוריון" שכן במבנה מנדטורי (מתקופת המנדט הבריטי בארץ ישראל) בצורת חצי חבית, ברחוב שמאי פינת הפסאז'. בשנות השמונים חולק המבנה לשלושה בתי קולנוע קטנים ("אור 1", "אור 2", "אור 3"), והיה זה מתחם בתי הקולנוע הראשון בעיר.

הצגה ראשונה

שעות ההקרנה היו בדרך כלל 16:00 (הצגה יומית), 19:00 (הצגה ראשונה) ו-21:00 (הצגה שנייה). כל בית קולנוע בעיר הציג סרט אחד במהלך השבוע. כרטיסי הכניסה לא היו מסומנים. לפני הסרט הוצגו פרסומות ולפני עידן הטלוויזיה גם יומן אירועים. בסרט הייתה נהוגה הפסקה, לצורך החלפת גלגל הסרט (לפני שהומצאו הווידאו והדי.וי.די).

בית שלישי

הדובר הוא הבלן ממאה שערים.

בלן

עובד בבית מרחץ. מקווה הוא בריכה המשמשת לטבילה לשם היטהרות.

מאה שערים

מהשכונות הראשונות והגדולות בעיר החדשה. תושביה חרדים אשכנזים, בעיקר יוצאי פולין וליטא. בחצות מאה שערים מתהלכים התושבים כשפניהם של הגברים עטורים פאות וזקנים, והנשים לבושות בצניעות רבה ומטפחות מכסות את ראשיהן. מאה שערים היא השכונה הרביעית שהוקמה מחוץ לחומות העיר העתיקה, ובראשיתה הייתה הרחוקה ביותר מן החומות. החברה המייסדת הוקמה בראש חודש כסלו תרל"ד, 1874, בשבוע של פרשת "תולדות" ונקראה "מאה שערים" על יסוד המסופר בפרשה זו בתורה, על יצחק אבינו בהיותו בארץ הנגב: "ויזרע יצחק בארץ ההיא וימצא בשנה ההיא מאה שערים ויברכהו ה'" (בראשית כו, יב). האדמה נרכשה בעמל מידי ערבים ונקראה בשם "כרם כדכוד". בחנוכה תרל"ה נשלמו עשרת הבתים הראשונים ונבנו שערים. באמצע הכיכר נכרה בור לאיסוף מי גשמים ולצורכי התושבים. נבנו בתי כנסת, בית מדרש, מקווה טהרה, תנור לאפיית לחם וחנות לחנוונים. היום חיים תושבי "מאה שערים" בצפיפות רבה, ורובם משתייכים לחבורות של חסידים.

שטריימל

כובע פרווה חגיגי של יהודים אשכנזים, חסידים, חרדים ונשואים, יוצאי מזרח אירופה. נהוג לחבוש אותו בשבתות ובחגי ישראל. בחלק מן החסידויות נוהגים לחבוש אותו החל מגיל בר מצווה. הכובע עשוי לרוב מפרוות שועל. ישנם עיצובים שונים לשטריימל על פי החסידויות השונות – חלקם גבוהים ואחרים נמוכים. מקור המנהג לחבישת שטריימל אינו ברור. הסופר ש"י עגנון העלה סברה שמקורו בגזירה של מלך פולין לפיה חייב יהודי לקשור לכובעו בשבתות וחגים זנב של חיה טמאה. המטרה הייתה השפלתו של היהודי. היהודים התחכמו על ידי כריכת הזנב מסביב לכובע. סברה נוספת היא שהצאר הרוסי הוציא צו שעל הגברים היהודים נאסר לחבוש כיפה. היהודים עטפו את הכיפה בפרווה, כדי להסתירה, מכיוון שגם התושבים הלא יהודים נהגו לחבוש כובעי פרווה בימי הקור העזים.

ספרים אפורים

ספרי קודש, כנראה אפורים ובלויים מרוב שימוש.

בת ישראל לא תלך בקצרים

בשכונת "מאה שערים" מרבים להדביק מודעות על קירות השכונה, וביניהן בקשה שבנות ישראל לא ילכו בתלבושת לא צנועה, כגון שמלות קצרות ושרוולים קצרים.

תפילה לימים אחרים

תפילה לימי ביאת משיח בן דוד, אחרית הימים.

לא כאן כי למעלה

ירושלים של מעלה. האגדה מתארת בדמיונה את ירושלים של מעלה בכל הדרה, בנויה במרומי שחקים ובה מקדש מפואר.

בית רביעי

הדובר הוא הצעיר ליד שער שכם.

שער שכם

שער בחומות ירושלים המשמש מרכז כלכלי ומסחרי חשוב ומעבר בין הרובע המוסלמי בעיר העתיקה לבין השכונות הערביות בעיר החדשה, במזרח ירושלים. מהשער יוצאת דרך לכיוון צפון אל העיר שכם, ומכאן שמו. שער שכם נבנה בשנת 1540 בקירוב, בתקופת שלטונם של התורכים בארץ. כתובת ערבית מספרת על בונה: "ציווה לבנות חומה מבורכת זו אדוננו השולטן הגדול, השליט המזהיר, שולטן התורכים, הערבים והפרסים, סולימאן בן סאלים חאן. ינציח אללה מלכותו ושלטונו".

שמות נוספים לשער שכם

באב אל עמוד: שער העמוד, שמו הערבי של שער שכם, זכר לאותו עמוד שניצב בימי קדם וממנו מדדו את המרחק אל השער וממנו.

שער דמשק: שמו הלועזי של שער שכם, כי ממנו נמשכה הדרך העוברת בשכם אל דמשק שבסוריה.
פורטה ניאפוליטאנה: שם לועזי נוסף. ניאפוליס – עיר חדשה ביוונית. זהו שם יווני-רומי של שכם, ומכאן גם שמה הערבי נאבלס.

סנט סטפאן: הצלבנים קראו לשער שהיה במקום, שער שכם, בשם סנט סטפאן, קדוש במסורת הנוצרית. בימי המנדט הבריטי גרו יהודים סמוך לשער שכם.

המנדט הבריטי

משנת 1918 הייתה ירושלים תחת שלטון המנדט הבריטי, וצבא הובא אליה מרחבי האימפריה הבריטית. הבריטים השתלטו על בית החולים האיטלקי בכניסה לשכונת "מאה שערים", והפכוהו לבסיס של חיל האוויר הבריטי. כיום זה בניין משרד החינוך. בתאריך 29 בנובמבר 1947, הוחלט באומות המאוחדות על חלוקת הארץ ועל הקמתה של מדינה יהודית. למחרת היום החלה בירושלים מלחמת הקוממיות. המון ערבי הסתער על המרכז המסחרי היהודי בקרבת שער יפו המוקף רחובות ערביים, בחסותה ובעידודה של המשטרה הבריטית. באחד הבקרים נכנסו לירושלים משאיות צבאיות בריטיות, בליווי מכונת משטרה בריטית, ובתוכן מטען כבד של חומרי נפץ (ראו סיפור בסעיף קולנוע אוריון).

צלב על חנות

צלב הוא רמז לתושביה הנוצרים של ירושלים או סימון של חנות מסוימת שהלשינה.

שוטרים בחצות

המשטרה הבריטית.

אחות שהלשינה

הלשנה הייתה אחת מן הדרכים להיפטר מאויב לא רצוי.

מצעד עצמאות

מצעדי צה"ל נערכו מאז שנת תש"ח, 27 ביולי 1948. משנת 1949 ועד 1968 נערכו המצעדים אחת לשנה, ביום העצמאות, בערים שונות בישראל. מן החשובים שבהם התקיימו בירושלים; מצעד העשור למדינה נערך בירושלים ב-24 באפריל 1958. מצעד ה-19 נערך בירושלים ב-15 במאי 1967. הוא כונה "המצעד הקטן" כי נערך באצטדיון הלאומי, על יד האוניברסיטה העברית וסמוך לקריית הממשלה. מצעד הניצחון נערך בירושלים ב-2 במאי 1968, אחרי הניצחון של מלחמת ששת הימים, תשכ"ז – 1967, ועם איחודה של ירושלים. כעבור חמש שנים, בשנת 1973 (ביום העצמאות שלפני מלחמת יום הכיפורים), נערך המצעד האחרון, במלאת 25 שנה למדינה.

ידיים קפוצות

אגרופים.

"יס סר, ווט דו יו וונט?"

כן אדוני, מה אתה רוצה?

בית חמישי

הדובר הוא החייל מאשדות יעקב.

אשדות יעקב

קיבוץ אשדות יעקב הוקם על ידי גרעין חלוצים מלטביה ומרוסיה שהתיישבו בשנת 1924 על אדמת גשר (היום קיבוץ גשר). לאחר עשר שנים, בשנת 1934, עברו לאדמות "דלהמיה". בשנת 1936 החליטו חברי המשק לקרוא לעצמם "אשדות יעקב", כיוון שבקרבת המשק יוצר נהר הירמוך מפל מים – אשד – לפני כניסתו לנהר הירדן. התוספת "יעקב" ניתנה לכבודו של ג'יימס רוטשילד, בעל האדמות של "אשדות" לפני שהועברו לקרן קימת לישראל. בתחילת שנות החמישים של המאה העשרים אירע פילוג על רקע אי-הסכמה אידיאולוגי והקיבוץ נחלק לשני קיבוצים נפרדים, "אשדות יעקב איחוד" ו"אשדות יעקב מאוחד", שניהם בעמק הירדן דרומית לכנרת, שניהם שייכים היום לתנועת הקיבוצים המאוחדת (תק"מ).

שכול

אובדן של אדם קרוב: בן, בת, אח.

סמטה

רחוב צר, צדדי.

סמטת המוות

כינוי לסמטה קצרה וצרה, מחוץ לחומה, בסמוך לשער שכם. הסמטה נקראה רחוב "הכלדים" על שם הכנסייה הנוצרית "כלדית" הנמצאת בה. עד מלחמת ששת הימים זו הייתה בתחום העיר שהיה בידי שלטון ירדני, קרוב אל גבול ישראל ומעבר מנדלבאום. ביום הראשון של מלחמת ששת הימים, 5 ביוני 1967, תשכ"ז, התקדם טור ישראלי ממעבר מנדלבאום לכיוון שער שכם. בסמטה זו התבצרו הירדנים ופתחו באש חזקה על המתקדמים והרגו אחדים מהם. בתום קרב עקוב מדם השתלטו הלוחמים הישראלים על הסמטה ועל האזור סביב לה, והתקדמו אל שער שכם.

מעבר מנדלבאום

מעבר מנדלבאום או שער מנדלבאום היה הקשר היחיד בין ירושלים הישראלית במערב וירושלים הירדנית במזרח, בתקופה שבין מלחמת העצמאות תש"ח, 1948, ועד מלחמת ששת הימים תשכ"ז, 1967. המעבר נקרא על שמו של מנדלבאום, בעל הבית בצד של ירושלים הישראלית. המעבר נסגר לאחר מלחמת ששת הימים.

צלף

חיל היורה בנשק אישי, בדרך כלל ממארב, מומחה בקליעה למטרה.

צריח

מגדל, מצודה.

ניתוח מוסיקלי

המנגינה כתובה בסולם דו מינור במנעד של 10 צלילים מדו באוקטבה נמוכה ועד מי באוקטבה שנייה. הלחן כתוב במשקל 6/8. שימוש בערכים ריתמיים: לרוב שמיניות, רבע מנוקד, רבע ופעם אחת חיבור של רבע מנוקד בקשת לרבע נוסף (תיבה 4).

השיר פותח בקדמה של שמינית, בירידה של טרצה קטנה אל צליל הטוניקה, וברצ'יטיבי המתאים לטקסט שפותח כל בית במילים: "אמר" + שם הדובר + מקום הימצאו, למשל: "אמר הרוכל ממזכרת משה". במשפטים המוסיקליים יש התאמה מלאה בין הטקסט ללחן, וכן ההטעמה המילולית מקבלת הטעמה צלילית. נורית הירש בחרה להכפיל את שורת הטקסט הרביעית בכל בית ולהלחינה פעמיים: "וחומוס של רחמו וריח דגים".

המהלך המלודי שמתאר את ירושלים באמצעות הדובר הוא בכיוון של עלייה, כשישנם שני שיאים: בהצהרת הדובר "ירושלים שלי" כשישנו מעבר מצליל הדומיננטה סול אל צליל הטוניקה דו באוקטבה גבוהה יותר, וסיום בצליל הדומיננטה סול (תיבות 3-4). באמצע התיאור המילולי בבית הראשון על הצליל מי גבוה (תיבה 13), צליל הטרצה, כשהצליל המוביל אליו הוא צליל הדומיננטה סול. משפט מוסיקלי זה מסתיים אף הוא בצליל הדומיננטה סול (תיבה 14) ומוביל להצהרה שהיא מעין משפט סיכום, "ירושלים שלי", בצליל הטוניקה דו – ביסוס המהלך דומיננטה-טוניקה.

בסיום השיר ישנו שוב רצ'יטיבי על המילים "ירושלים שלי" בצלילים דו - מי במול - סול, כלומר פירוק של האקורד דו מינור. תיבות 1-4 כמעט זהות לתיבות 18-23, ואלו אכן תיבות הרצ'יטיבי.

פעילויות העוסקות בתוכן השיר

1. בכל בית בשיר מופיעה דמות עיקרית, דמות הדובר. הקיפו אותה בעיגול.
2. השלימו את המילים החסרות בקטע הבא. היעזרו במחסן המילים בסוף הקטע.

בשיר ירושלים שלי יש _____ בתים. בכל בית יש _____ שורות. המילים המופיעות בשורה השנייה והאחרונה הן _____ . בשורה ה _____ בכל בית מוצגת דמות הדובר בגוף שלישי.

(שמונה, ראשונה, חמישה, ירושלים שלי)

3. בשיר מופיעות מספר דמויות הנמצאות במספר מקומות. השלימו את שמות הדמויות ואת שמות המקומות.

א. דמות: _____ מקום: _____
ב. דמות: _____ מקום: _____
ג. דמות: _____ מקום: _____
ד. דמות: _____ מקום: _____
ה. דמות: _____ מקום: _____

4. בחרו באחד מבתי השיר וציירו אותו.

5. כיצד אתם רואים את ירושלים שלכם? השלימו את המשפט הבא:

ירושלים שלי היא _____

6. נסו לחבר בית נוסף לשיר המתאים ל"ירושלים שלכם".

פעילויות מוסיקליות

1. האזינו לשיר: אחד הבתים הכתובים אינו מופיע בביצוע ששמעתם. כתבו את השורה הראשונה של הבית.

2. השלימו את המילים החסרות בקטע הבא. היעזרו במחסן המילים בסוף הקטע.
היחידה המוסיקלית בשיר מורכבת מ _____ חלקים.
החלק _____ משמש כמנגינת _____ ומנגינת _____.
החלק ה _____ משמש כמנגינת ה _____.
(הבית השני, פזמון, שני, ראשון, הבית הראשון, שני)

3. סמנו V ליד המשפטים הנכונים:

_____ מנגינת כל הבתים זהה.

_____ המנגינה משתנה מבית לבית.

_____ לכל המשפטים הספרותיים בבית הראשון יש את אותה מנגינה במקומם המקביל

בבתים האחרים.

_____ לכל משפט ספרותי בשיר יש מנגינה שונה.

- _____ מנגינת הבית הראשון חוזרת במדויק בבית השני.
- _____ המשפטים המוסיקליים והמשפטים הספרותיים חופפים בכל השיר.
- _____ המשפטים המוסיקליים והמשפטים הספרותיים אינם חופפים בכל השיר.
- _____ במנגינת השיר יש חלקים רציטיביים (דיבוריים).
- _____ במנגינת השיר אין חלקים רציטיביים.
- _____ אחרי כל בית יש פזמון חוזר.
- _____ אחרי הבתים אין פזמון חוזר.
- _____ לאחר הבית האחרון יש סיום מיוחד.

נושאים לדין

1. הביטו בדף התווים המצורף והקיפו את הצלילים הגבוהים ביותר בשיר. על אלו מילים הם מופיעים? כתבו אותן:

מדוע, לדעתכם, מופיעים צלילים גבוהים דווקא על מילים אלה?

2. הביטו בדף התווים המצורף והקיפו את הצלילים החוזרים על עצמם ברצף שלוש פעמים לפחות. על אלו מילים הם מופיעים?

מדוע, לדעתכם, מופיעים הצלילים החוזרים דווקא על מילים אלה?

שאלו שלום ירושלים

מילים: תהילים קכב

לחן: נורית הירש

תהילים הוא הספר הראשון הפותח את חלק ה"כתובים" בתנ"ך. בניגוד לרוב ספרי התנ"ך, ספר תהילים, כשמו כן הוא, מלא בתהילות לאלוהים, בשירה ובהבעת רגשות. זהו הספר הארוך ביותר מבין ספרי התנ"ך, והוא נכתב בידי דוד המלך שכיננו "נעים זמירות ישראל".

ספר תהילים פותח במזמור "שיר המעלות לדוד":

- א שִׁיר הַמַּעֲלוֹת, לְדָוִד : שְׁמַחְתִּי, בְּאִמְרֵי לִי-- בַּיַּת יְהוָה נִלְכְּדָה.
- ב עֲמֻדוֹת, הֵיוּ רְגֵלֵינוּ-- בְּשַׁעֲרֵיךָ, יְרוּשָׁלַיִם.
- ג יְרוּשָׁלַיִם הַבְּנוּיָה-- פְּעִיר, שְׁחַבְּרָה-לָהּ יְהוָה.
- ד שֶׁשָׁם עָלוּ שְׁבָטִים, שְׁבָטֵי-יְהוָה-- עֲדוֹת לְיִשְׂרָאֵל : לְהַדוֹת, לְשֵׁם יְהוָה.
- ה כִּי שָׁמָּה, יָשְׁבוּ כִסְאוֹת לְמִשְׁפָּט : כִּסְאוֹת, לְבַיַת דָּוִד.
- ו שָׁאֲלוּ, שְׁלוֹם יְרוּשָׁלַיִם ; יְשָׁלוּ, אֶהְבִּיךָ.
- ז יְהִי-שְׁלוֹם בְּחֵילְךָ ; שְׁלֹוה, בְּאַרְמְנוֹתֶיךָ.
- ח לְמַעַן, אַחֵי וְרַעֲי-- אֲדַבְּרָה-נָא שְׁלוֹם בְּךָ.
- ט לְמַעַן, בַּיַּת-יְהוָה אֶלְהִינֵנו-- אֲבַקֶּשׂה טוֹב לְךָ.

פירושי ביטויים (מתוך דעת מקרא, פירוש לספר תהילים)

שאלו שלום ירושלים: אלו הם דברי הפרידה שאנשי ירושלים אומרים לעולי הרגל כשהם יוצאים לשוב לביתם. בכל מקום שתהיו, בקשו בתפילתכם כי שלום יהיה לירושלים.

ישליו אוהביך: יהיו שרויים בשלווה, אוהביך ירושלים.

יהי שלום בחילך: זוהי ברכת הפרידה של עולי הרגל המברכים את ירושלים בצאתם לשוב לבתיהם.

בחילך: בחומותיך.

שלווה בארמנותיך: שלווה מקבילה לשלום. ארמנותיך, המגדלים שעל החומה.

למען אחי ורעי: אחי ורעי הם כל ישראל שחיבת ירושלים מאחדת אותם, ובית ה' העומד בירושלים הוא המאחד את כל ישראל לאחים ורעים.

זאת ירושלים שעליה שר עולה הרגל את שירו, וזה השיר:

שאלו שלום ירושלים

ישליו אוהביך

יהי שלום בחילך

שלווה בארמנותיך

למען אחי ורעי

אדברה נא שלום בך

למען בית ה' אלהינו

אבקשה טוב לך (תהילים קכב, ו-ח)

השיר פותח בפנייה לכל באי עולם (4 משפטים ראשונים):

שאלו שלום ירושלים,

ולאחר שבקשתו כמו נתמלאה, הוא פונה לירושלים ומדבר אליה כדבר אל אהובה:

ישליו אוהביך.

כשם שהם מבקשים את שלומך, כך את תביאי להם שלווה. והמשורר ממשיך ומברך את ירושלים:

יהי שלום בחילך,

שלווה בארמנותיך.

החיל הוא החומה הנמוכה המקיפה את חומת העיר ומונעת מן האויב לגשת אל החומה העיקרית ולהרוס אותה. החיל הוא החלק החיצוני של העיר – המקום המרוחק ביותר ממרכז העיר. הארמון, לעומת זאת, הוא לב העיר, שנמצא בחלקה הפנימי, במרכזה. החיל והחומה הם סופה של העיר, ואילו החיל והארמון מסמלים את העיר כולה: "שיתו לבכם לחילה, פסגו ארמנותיה" (תהילים מח, יד), והכוונה היא: חזקו את העיר מן הקצה עד המרכז. חזקו את החיל, רוממו את הארמנות. המשורר מברך את ירושלים מקצה אל קצה: יהיה שלום בחילך – בקצה העיר, אויב לא יתקרב להרע לך; ושלווה בארמנותיך – בארמנות, במקומות בהם מתרכזים התככים והאינטריגות, השנאה והמרידות. באלה, מברך המשורר, תהיה השלוה.

ומדוע מבקש המשורר את שלומה של ירושלים? (4 משפטים אחרונים):

למען אחי ורעי

אדברה נא שלום בך,

למען בית ה' אלוהינו

אבקשה טוב לך.

שתי ירושלים הן; ירושלים היא עירם של ישראל, ירושלים הארצית, זו עם הבתים והחצרות שבני ישראל נוסעים לשם, וירושלים היא גם מקום המקדש והנצח. "אמר רבי יוחנן: אמר הקדוש ברוך הוא, לא אבוא

בירושלים של מעלה עד שאבוא בירושלים של מטה" (תענית, דף קעא). אל שני אלה מכוון המשורר את ברכתו: לירושלים של מטה הוא מאחל שלום, ולירושלים של מעלה הוא מבקש טוב. "למען אחי ורעי" – זוהי ירושלים הארצית – "אדברה נא שלום בך", "למען בית אלוהינו" – ירושלים של מעלה – "אבקשה טוב לך". השלום והטוב הם שתי התכונות שהמשורר מאחל לירושלים. השלום הוא היחס הנכון בין בני אדם. הטוב הוא העמקתו של השלום. הטוב צמוד לחסד ולסליחה. "טוב וחסד ירדפוני" (תהילים כג, ו) "אתה ה' טוב וסלח" (תהילים פו, ה), ואת שני אלה – טוב ושלום – מאחל המשורר לירושלים. עולי הרגל הגיעו לירושלים והחלו לשיר שירי תהילה לאלוהים. אנו שומעים הד להמנונות אלה במזמור קיח. מזמורי ההלל כוללים שירים שהושרו בעת העלייה לרגל, כאשר ירושלים והר הבית הם מוקד השירה: "בחצרות בית ה', בתוכי ירושלים" (תהילים קטז, יט).

נסיבות כתיבתו של השיר

(לקוח מתוך הפתיחה לחוברת "שרים מורשת" עם נורית הירש)
 "השיר 'שאלו שלום ירושלים' נכתב והולחן במלאת לעיר 3,000 שנה. שם השיר הוא צירוף של שתי המילים המשמעותיות ביותר לעם היהודי: 'שלום' ו'ירושלים'. מאז ומעולם הייתה ירושלים עיר שנויה במחלוקת בין היהדות, הנצרות והאסלאם. לכן היה חשוב כל כך לשים דגש על אחדותה ושלומה של העיר... השיר בוצע לראשונה בשנת 1996 בערב הפתיחה של 'הזמרייה'... משתתפי הזמרייה, שבאו מכל ארצות תבל, שרו אותו יחדיו... ביצוע נוסף מרגש במיוחד הוא של הזמרת רוחמה רז, ילידת ירושלים".

פעילויות העוסקות בתוכן השיר

ו שְׁאֵלוּ, שְׁלוֹם יְרוּשָׁלַיִם; יְשָׁלֵנוּ, אֶהְיֶיךָ.
 ז הִי-שְׁלוֹם בְּחֵילְךָ; שְׁלֵנָה, בְּאֶרְמְנוֹתֶיךָ.
 ח לְמַעַן, אַחֵי וְרַעֲיֵי-- אֲדַבְּרָה-נָא שְׁלוֹם בְּךָ.
 ט לְמַעַן, בֵּית-יְהוָה אֱלֹהֵינוּ-- אֲבַקֶּשֶׁה טוֹב לְךָ.

1. בשיר קיים דו-שיח בין אנשי ירושלים לבין עולי הרגל המבקרים בה לאור הפירוש המוזכר לעיל. מהו תוכן השיחה?
2. השיר בנוי ממשאלות ומברכות הקשורות לירושלים. האם אתם מכירים ברכות נוספות ידועות הקשורות לירושלים? דוגמה: "לשנה הבאה בירושלים הבנויה".
3. מצאו את החרוזים בשיר.
4. באיזה זמן כתוב השיר? (עבר/הווה/ציווי/עתיד)
5. מה מיוחד בזמן שבו כתוב השיר? (הווה/ציווי)
6. כיצד הוא תורם לנו להרגיש שייכים? (מתאים לכל עת וזמן).

מבנה מוסיקלי

הקשר בין המילים למנגינה

- כמעט כל הברה מקבלת צליל, דבר התורם לחיבור מיוחד בין הטקסט ללחן ולזרימה בשירה.
- משקל השיר - משולש 6/8, תורם, אף הוא, לזרימה ולהרגשת ריחוף מסוימת.
- יש אקדום המדגיש את המילה "שאלו".
- בתחילת הפזמון במילה "יהי" יש קפיצה של קוורטה המדגישה את הבקשה שבתפילה.
- רק במילה "ארמונותיך" מופיעים חלקי 16, מעין סלסול, המדגיש את חן הארמון.
- לכל חלק בשיר יש תבנית מקצבית מיוחדת החוזרת על עצמה.
- מבנה: א-א (מסתיים בעלייה), ב-ב1 (מעין פזמון חוזר כמו תפילה): א-א1, ב-ב1, ג, ב-ב1 + סיום.
- ההרמוניה מטיילת בין סולם לה מינור למקביל המז'ורי.
- מהו השיא בשיר, והיכן הוא מופיע? השיא מופיע בחלק ג' הפותח בצלילים נמוכים ושקטים העולים ומתגברים לקראת המילה "לך" בצליל סי.

ציון הלא תשאלני

מילים: רבי יהודה הלוי

לחן: נורית הירש

שְׁלוֹמֶךָ וְהֵם יִתְּרֵךְ עֲדֶיךָ
מִיָּם וּמִזָּרְחַם וּמִצְפוֹן וְתִימָן
חֲרָמוֹן וְנִכְסֵי לְרֵדְתָם עַל הַרְרֵיךָ
שְׂיִבַת שְׂבוּתֶךָ – אֲנִי כְּנוֹר לְשִׁירֶיךָ.
דוֹרְשֵׁי שְׁלוֹמֶךָ וְהֵם יִתְּרֵךְ עֲדֶיךָ
אוֹרֶךְ וְיִבְקְעוּ עָלַי שְׁחֵרֶיךָ,
חֲתַךְ בְּשׂוֹבֶךָ אֶלִי קִדְמַת נְעוּרֶיךָ!
שְׂיִבַת שְׂבוּתֶךָ – אֲנִי כְּנוֹר לְשִׁירֶיךָ.

ציון, הלא תשאלי לשלום אֲסִירֶיךָ דוֹרְשֵׁי
שְׁלוֹם כְּחוֹק וְקָרוֹב שְׂאֵי מִכָּל עֲבָרֶיךָ
וּשְׁלוֹם אֲסִיר תִּאָּה, נוֹתֵן דְּמַעְיוֹ כְּטַל
לְבָבוֹת עֲנוּתֶךָ אֲנִי תַנִּים, וְעַת אֲחַלֵּם
ציון, הלא תשאלי לשלום אֲסִירֶיךָ?
אֲשֶׁרִי מִחֲכָה וְנִיגַע וְיִרְאָה עֲלוֹת
לְרֵאוֹת בְּטוֹבַת בְּחִירֶיךָ וְלַעֲלוֹ בְּשֵׁמִי-
לְבָבוֹת עֲנוּתֶךָ אֲנִי תַנִּים, וְעַת אֲחַלֵּם

פירושי מילים

ציון

שמה הפיוטי של ירושלים; כינוי לירושלים; אחד משמותיה של ירושלים.

השם ציון מוזכר במקרא 151 פעמים.

ציון היא סמל לגאולת ישראל ותחיית ירושלים הקדושה בידי בניה.

הלא תשאלני

למה את לא שואלת? מחד את שואלת לשלומנו, ומאידך את לא שואלת?

לשלום אסיריך

יהודי הגולה הכלואים בגלות. אמירה ובה האשמה: אסורים בגללך, ציון, אסירי אהבתך. הגולה מדומה לבית כלא, ועם ישראל – לאסירים (זכריה ט, יא-יב).

דורשי שלומך

מי הם אסיריך? דורשי שלומך. עם ישראל מבקש אותך ומתגעגע אלייך מגלותו.

והם יתר עדריך

הם – עם ישראל – שארית הפליטה שלך, מי שנותר. עם ישראל מדומה לצאן הנמצא במצב של פזורה, כי הוא בגולה.

מים ומזרח

מים ממערב. ותימן ומצפון. מכל הכיוונים.

שלום רחוק וקרוב

דרשי בשלום בניך הרחוקים והקרובים (ישעיהו נז, יט).

שאי מכל עבריך

דרשי בשלום בניך מכל הצדדים, בכל הכיוונים.

ושלום אסיר תאוה

דרשי גם בשלום אסיר בגלותו המתאוה, רוצה מאוד לעלות לארץ ישראל, היא ציון, והוא כמו אסיר בידי רצונו זה.

נותן דמעיו כטל-חרמון

שדמעותיו יורדות כטל מהר חרמון (תהילים קלג, ג).

ונכסף לרדתם על הרריך

ומשתוקק שדמעותיו ירדו על הרי ציון.

לבכות ענותך אני תנים

אינני מפסיק לבכות את כאבך כמו יללות התנים.

ועת אחלום שיבת שבותך

וכאשר אחלום על גאולתך, שובך לארץ ישראל (תהילים קכו, א).

אני כנור לשיריך

שירי השמחה על כך מתנגנים בי ככנור (הדובר בשיר שר את שירה של ציון).

אשרי מחכה ויגיע ויראה

אשרי המחכה לגאולה שיזכה לראות גם את בואה.

עלות אורך ויבקעו עליו שחריך

יראה את עליית אור הגאולה (ישעיהו נח, ח).

לראות בטובת בחירך

בחיר – הטוב ביותר, שבחרו בו. עם ישראל הוא העם הנבחר.

ולעלז בשמחתך

ולשמח בשמחתך.

נעורֶיךָ: בשובך אלי קדמת

כשתשובי לימיֶיךָ הראשונים (יחזקאל טז, נה).

המשורר רבי יהודה הלוי – ריה"ל

רבי יהודה הלוי, המכונה ריה"ל, נולד בשנת 1075 בטודלה שבצפון ספרד. זמן קצר לפני שנולד, נכבשה ספרד על ידי מלכות קסטיליה ועברה בהדרגה משלטון ותרבות מוסלמיים לשלטון ותרבות נוצריים. בתחילת דרכו נדד לדרום ספרד, למקום מושבם של גדולים בתורה ובשירה. ריה"ל זכה להשכלה רחבה והיה בקיא במקרא, בתלמוד, בשירה ובפילוסופיה ערבית וכמובן ברפואה, מקצוע שבו עסק לפרנסתו. ריה"ל נשא אישה שנפטרה בצעירותה, והשאירה אותו עם בתם היחידה.

במשך שנות חייו הרבה לכתוב, ויש בידינו כאלף שירים ופיוטים, אגרות וספר הכוזרי. געגועיו לציון לא נתנו לו מנוח והוא כתב, בין שאר שיריו, את "ציון הלא תשאלִי" ואת "לבי במזרח ואנוכי בסוף מערב" המשקפים רגשות אלה. תקופתו של ריה"ל נחשבת לתור הזהב של יהדות ספרד מבחינה תרבותית וספרותית – משוררים רבים וחשובים כמו משה אבן עזרא, שלמה אבן גבירול ואחרים שייכים לתקופה זו – אך הייתה זו גם תקופה מסוכנת מבחינת ביטחונם של היהודים שסבלו מפרעות הן מצד הנוצרים והן מצד המוסלמים. בשל כך נדד רבי יהודה הלוי מצפון לדרום וספג את תרבותן של שתי הדתות.

בערוב ימיו, בשנת 1140, החליט לעזוב את בתו, את נכדו ואת כל רכושו הרב ולעלות לארץ ישראל. בשנת 1141 הגיע ריה"ל לחופי מצרים ושם שהה מספר חודשים. ממסמכים שנמצאו בגניזת קהיר התגלה שהוא הפליג לארץ ישראל בסיוון 1141 ונפטר באב תתק"א, יולי-אוגוסט 1141, שלושה חודשים בלבד לאחר הגיעו ארצה.

ניתוח ספרותי

"ציון הלא תשאלִי" הוא פיוט. לצד התפילה הכתובה בסידור התפתחה מסורת של שירי קודש, הרי הם הפיוטים. חלק מהפיוטים שובצו בתוך סידור התפילה כחלק מהתפילה, ורבים מהם, שנכתבו על ידי משוררים, נכללים בתוך "ספר פיוטים". לקהילות רבות ספר פיוטים ייחודי משלהן. במשך השנים החלו לשיר פיוטים גם מחוץ לבית הכנסת; באירועים סביב מעגל השנה (חגים, בקשות ועוד) ובאירועים סביב מעגל החיים (בריתות, חתונות ועוד).

אהבתו הגדולה של רבי יהודה הלוי לציון וכיסופיו אליה ניכרים בכל מילה ומילה בפיוט. הפנייה לציון היא בגוף שני, לאישה, לאהובה, אהבה שהביאה אותו להגשים את חלומו הגדול ולעלות לארץ ישראל. הפיוט התקבל לסדר הקינות של תשעה באב בנוסח יהודי אשכנז, והוא נאמר בבוקר לקראת סיום סדר הקינות.

הזמן המפורד

בפיוט קיימים שלושה צירי זמן שונים:

ציר הזמן הקונקרטי

עבר, הווה ועתיד. זמן המתחיל בהווה ובו חי הדובר בשיר. מנקודת מבט זו הוא משקיף אל העבר, שאיננו עוד, ומייחל לעתיד שמאחר לבוא. ההווה שנמצא בין עבר מפואר לעתיד מיוחל הוא שלב עגום.

ציר זמן עבר

ציר הזמן השני משקיף אל העבר כמשהו שקיים, עבר המנוסח בלשון הווה. השתוקקות למקומות שאינם קיימים עוד. ארץ ישראל מתוארת כמקום קיים תוך התעלמות מחורבנה. ציון מתוארת ככלילת יופי על אף שחרבה. זהו עבר שמסרב להיות עבר ונע על ציר הזמן.

ציר זמן שנע במהופך

ככל שהזמן מתקדם קדימה, ציון חוזרת אחורה, אל ימי נעוריה. היא מצעירה ככל שהיא מזקינה. השיר נפתח בפנייה ישירה אל ציון ובתלונה על כך שהיא אינה מתעניינת בגורלו של עם ישראל הנמצא בגלות, רחוק ממנה: "ציון הלא תשאלני לשלום אסיריך". עם ישראל הם אסירי אהבתה של ציון, והם אינם יכולים להשתחרר ממנה, בזמן שהיא אינה מגלה בהם עניין. זוהי שאלה רטורית שאינה זוכה למענה. בשיר קיימים שני קולות: קולו הקולקטיבי של עם ישראל (יתר עדרייך, אסיריך, דורשי שלומך ועוד) וקולו של הדובר (אסיר תאוה, נותן דמעיו, נכסף לרדתם, אני כינור ועוד). ציון נמצאת בנקודת השבר הנמוכה ביותר. היא חרבה אך היא עדיין ארץ הבחירה ועמה הוא העם הנבחר. בעיני העם היא יכולה לשוב לנעוריה ("בשובך אלי קדמת נעוריך").

אמצעים אמנותיים

בית

בשירת ספרד כל שורה נקראת "בית", וכל "בית" נחלק לשני חלקים:

דלת: חלקו הראשון של הבית

סוגר: חלקו השני של הבית.

לדוגמה: ציון, הלא תשאלני לשלום אסיריך (דלת) דורשי שלומך והם יתר עדרייך (סוגר)

חרוז מבריה

חרוז הנועל את כל בתי השיר.

חרוז מבריה משובח

חרוז שבו סופי הבתים מסתיימים בשלושה עיצורים זהים ובשתי תנועות זהות ביניהן. בפיוט זה החרוז הוא "רִיךְ":

ציון, הלא תשאלי לשלום אַסיריךְ   דורשי שלומך והם יתר עֲדִיריךְ
מִים ומזרח ומצפון ותימן   שלום רחוק וקרוב שאי מפל עֲבִיריךְ :

תפארת הפתיחה

קישוט מיוחד בבית הראשון, לרוב חריזת הדלת של הבית הראשון בחרוז מבריה.

שיבוץ

שילוב קטעי פסוקים או פסוקים שלמים כלשונם או בשינוי קל בתוך השירים, לדוגמה:
לשלום אַסיריךְ : זכריה ט, יא-יב.

פסוק יא : גם-את בְּדַם-בְּרִיתךְ, שְׁלַחְתִּי אַסיריךְ מבוּר, אֵין מִים, בּוֹ.
פסוק יב : שׁוּבוּ, לְבַצְרוֹן, אַסירי, הַתְּקַנָּה ; גם-הַיּוֹם, מִגִּיד מִשְׁנֵה אָשִׁיב לְךָ.
שְׁלוֹם רְחוֹק וְקָרוֹב : ישעיהו נז, יט.

פסוק יט : בּוֹרָא, נוֹב (ניב) שְׁפִתִים ; שְׁלוֹם שְׁלוֹם לְרְחוֹק וְלְקָרוֹב, אָמַר יְהוָה-- וּרְפָאתֶיךָ.
נֹתֵן דְּמַעְיו כְּטַל חֶרְמוֹן : תהילים קלג, ג.

פסוק ג : כְּטַל-חֶרְמוֹן - שְׁיַרְד, עַל-הַרְרֵי צִיּוֹן :

כִּי שֵׁם צִנֵּה יְהוָה, אֶת-הַבְּרֶכֶה-- חַיִּים, עַד-הָעוֹלָם.

וַעַת אֶחָלֵם שִׁיבַת שְׁבוּתְךָ : תהילים קכו, א.

פסוק א : שִׁיר הַמַּעֲלוֹת : בְּשׁוּב יְהוָה, אֶת-שִׁיבַת צִיּוֹן-- הֵייוֹ, כְּחוֹלְמִים.

עֲלוֹת אוֹרֶךְ וַיִּבְקְעוּ עָלָיו שְׁחֵרְךָ : ישעיהו נח, ח.

פסוק ח : אֵז יִבְקַע כְּשַׁחַר אוֹרֶךְ, וַאֲרַכְתָּךְ מֵהַרָּה תִצְמַח ; וְהִלַּךְ לְפָנֶיךָ צִדְקָתְךָ, כְּבוֹד
יְהוָה יֵאֱסָפֶךָ.

בְּשׁוּבֶךָ אֶלֵי קַדְמַת נְעוּרֶיךָ : יחזקאל טז, נה.

פסוק נה : וַאֲחֻזִּיתֶךָ, סֹדִם וּבְנוֹתֶיךָ תִּשְׁבְּנָן לְקַדְמֶתְךָ, וְשִׁמְרוֹן וּבְנוֹתֶיךָ, תִּשְׁבְּנָן
לְקַדְמֶתְךָ ; וְאֵת, וּבְנוֹתֶיךָ, תִּשְׁבְּנָנָה, לְקַדְמֶתְךָ.

מעגל אסכולוגי

מנקודת ההווה הרע (הגולה) אנו מסתכלים אל העבר (תקופות טובות לעם ישראל) במטרה להסתכל אל העתיד ולהחזיר אותנו אחורה למצב הטוב.

שאלה רטורית

שאלה שאין בה ציפייה לתשובה: ציון, הלא תשאלי?

דימויים ומטאפורות

אָנִי תַנִּים – איילל כתן, הדובר מיילל כתן.

האנשה

פנייה לציון כאל דמות אישה, מישהי קרובה.

ביצוע השיר

השיר בוצע לראשונה בפסטיבל הזמר והפזמון הישראלי, ה' באייר תשל"ב, במוצאי יום העצמאות, על ידי הזמרת אופירה גלוסקא. הפסטיבל נערך בבנייני האומה בירושלים.

ניתוח ומבנה מוסיקלי

נורית הירש בחרה לשנות את מבנה הבתים המופיעים בפיוט המקורי. היא איחדה את שלושת הבתים הראשונים לבית אחד בן שש שורות, ואת הבית הרביעי היא הפכה לפזמון חוזר.

בית ראשון מקורי

צִיּוֹן, הֲלֵ אֶתְשָׂאֲלִי לְשִׁלּוֹם אֲסִירֶיךָ   דוֹרְשֵׁי שְׁלוֹמְךָ וְהֵם יִתְּרֵךְ עֲדְרֶיךָ

בית שני מקורי

מֵיָם וּמִזֶּרֶחַ וּמִצָּפוֹן וְתִימָן שְׁלוֹם   כְּחֹזֶק וְקִרּוֹב שְׂאֵי מִכָּל עֲבָרֶיךָ

בית שלישי מקורי

וּשְׁלוֹם אֲסִיר תִּצְאֶה, נוֹתֵן דְּמָעִיו כְּטַל חֶרְמוֹן וְנִכְסָף לְרִדְתָּם עַל הַרְרֶיךָ

בית רביעי מקורי שהפך לפזמון

לְבַכּוֹת עֲנוּתְךָ אֲנִי תַנִּים, וְעַת אֲחַלֶּם   שְׂבִיבַת שְׁבוּתְךָ – אֲנִי כְּנוֹר לְשִׁירֶיךָ.

בהמשך צירפה הירש את הבית הראשון לבתים 33 ו-34, ובנתה בית שני נוסף בן שש שורות.

בית ראשון מקורי שהפך לשתי שורות ראשונות בבית השני החדש

צִיּוֹן, הֲלֵ אֶתְשָׂאֲלִי לְשִׁלּוֹם אֲסִירֶיךָ   דוֹרְשֵׁי שְׁלוֹמְךָ וְהֵם יִתְּרֵךְ עֲדְרֶיךָ

בית 33 שהפך לשורות שלוש וארבע בבית השני החדש

אֲשֶׁרִי מְחַפֶּה וְיָגִיעַ וְיִרְאֶה עֲלוֹת   אוֹרֶךְ וְיִבְקָעוּ עָלָיו שְׁחָרֶיךָ

בית 34 שהפך לשורות חמש ושש בבית השני החדש

לראות בטובת בחיריך ולעל'ז בשמ- חתך בשוּבך אלי קדמת נעוריך

בית רביעי שהפך לפזמון

לבכות ענותך אני תנים, ועת אַחל'ם שיבת שבותך – אני כנור לשיריך.

המנגינה כתובה בסולם סי מינור במנעד של 11 צלילים מסי באוקטבה נמוכה ועד מי באוקטבה שנייה. הערכים הריתמיים בשיר מגוונים. השיר פותח בקדמה של שמינית ובקפיצה של קווינטה מצליל הטוניקה, סי, לצליל הדומיננטה פה#. זו פנייה ישירה ל"ציון" כשהערך הריתמי מודגש אף הוא: ארבעה רבעים + רבע מנוקד.

הפראזה הראשונה מקבלת התאמה מלאה בין הטקסט ללחן. ההטעמה המילולית מקבלת הטעמה צלילית. אחרי הפנייה לציון, בתיבה שנייה, מתחיל רציטטיב על אותו צליל הדומיננטה, פה#, אך בערכים ריתמיים שונים: שמיניות, טריולה ורבע מנוקד, על מנת להעצים ולהדגיש את הפנייה ל"ציון". הרציטטיבים מופיעים פעמים נוספות בלחן, דבר המזכיר לנו את התפילות בבית הכנסת, למשל בבתים 10-17 בתנועה מלודית בעלייה עד לשיא המופיע על הצליל דו# במילה "הררייך", ובבית השני בבתים 37-43 במילה "נעוריך" (תיבות 44-45). מיד אחר כך, בתיבות 18-19 ישנו מרווח של סקסטה, פה#-רה, במילה "לבכות", דבר המדגיש את מצבו הקשה של הדובר ואת החשיבות שהוא מייחס לבכיו. בתיבה 21 ישנו חיקוי של יללת התן, "אני תנים", בתוספת טקסטואלית "או, או..." המחקה את קולו של התן המיילל. הירש הדגישה את קול התן על ידי הלחנתו כמשפט מוסיקלי בפני עצמו. במשפט "ועת אחלום שיבת שבותך" (תיבות 22-23) יש שימוש בצלילים גבוהים כשהגבוה ביותר הוא מי במילה "עת", הדגשה של החשיבות והאמונה שגם חלום זה יתגשם, שיבתו של עם ישראל לציון ושיבתה של ציון לימי נעוריה. מסוף תיבה 23, כקדמה לתיבות 24-25 יש ירידה של סקסטה מהצליל סי לצליל רה, הבא להראות את מקומו הצנוע של הדובר מול מקומה החשוב של ציון; הוא רק "כינור לשיריך".

על מנת להדגיש את ענותו של הדובר, הירש חזרה על משפט זה פעמיים במהלך השיר. בסיום השיר הוסיפה הירש את המשפט "ציון, הלא תשאלי לשלום אַסיריך?" (משפט סיום), אותה שאלה רטורית הפותחת את הפיוט ומשאירה את המאזינים ללא תשובה, בסימן שאלה על צליל הדומיננטה פה.

פעילויות העוסקות בתוכן השיר

1. בפיט יש תיאור של עם ישראל בגולה. הקיפו בעיגול את המילים המתארות אותו.
2. בפיט יש תיאור של המשורר-הדובר. מתחו קו מתחת למילים המתארות אותו.
3. השלימו את המילים החסרות בקטע הבא. היעזרו במחסן המילים בסוף הקטע.

השיר פונה אל _____ היא _____.

הפונים הם _____!

הפונים מדמים את עצמם ל _____ הנמצאים ב _____.

השיר מבטא געגועים עזים ל _____.

(ארץ ישראל, עם ישראל, גולה, אסירים, הדובר המשורר, ציון, ירושלים).

4. לפניכם מספר שיבוצים – ציטוטים מספרים שונים בתנ"ך.

א. מצאו את המשפטים המתאימים לציטוט בשיר וכתבו אותם.

זכריה ט, יא-יב:

גם-את בָּדַם-בְּרִיתְךָ, שְׁלַחְתִּי אֶסְרִיךָ מִבּוֹר, אֵין מַיִם, בּוֹ. שׁוּבוּ, לְבַצְרוֹן, אֶסְרִי, הַתְּקוּהָ; גַם-הַיּוֹם, מְגִיד מִשְׁנֵה אֲשִׁיב לְךָ.

ישעיהו נז, יט:

בוֹרָא, נוֹב (נִיב) שְׁפָתֶיךָ; שְׁלוֹם שְׁלוֹם לְרַחֵק וְלְקְרוֹב, אֲמַר יְהוָה--וּרְפָאתֶיךָ.

תהילים קלג, ג:

כָּטַל-חֶרְמוֹן-- שְׁיַרְד, עַל-הַרְרֵי צִיּוֹן: כִּי שָׁם צָנָה יְהוָה, אֶת-הַבְּרִכָּה--
חַיִּים, עַד-הָעוֹלָם.

תהילים קכו, א:

שִׁיר, הַמַּעֲלוֹת בְּשׁוֹב יְהוָה, אֶת-שִׁיבַת צִיּוֹן-- הֵינְנוּ, כְּחֻלְמִים.

ישעיהו נח, ח:

אז יבקע פשח אורך, וארכתך מהרה תצמח; והלך לפניך צדקך, כבוד יהנה באספך.

יחזקאל טז, נה: נאחותיך, סדם ובנותיה תשבן לקדמתו, ושמרון ובנותיה, תשבן לקדמתו; ואת, ובנותיך, תשבנה, לקדמתך.

(על המורה להסביר את הפסוקים או לפחות את המילים הרלוונטיות).
ב. מהי, לדעתכם, השורה החשובה ביותר בשיר? הסבירו למה.

ג. תרגמו את השיר לשפה עכשווית בלי לשנות את תוכנו.
ד. הציעו כותרת נוספת לשיר.

פעילויות מוסיקליות

1. סמנו בגוף הטקסט את המבנה המוסיקלי של השיר.

2. מכמה חלקים מורכבת היחידה המוסיקלית החוזרת על עצמה בשיר?

3. השלימו את המילים החסרות בקטע הבא. היעזרו במחסן המילים שבסוף הקטע.
היחידה המוסיקלית בשיר מורכבת מ _____ חלקים.
החלק ה _____ משמש כמנגינת _____ ומנגינת _____.
החלק ה _____ משמש כמנגינת ה _____.
(הבית השני, פזמון, שני, ראשון, הבית הראשון, שני).

4. סמנו V ליד המשפטים הנכונים:

לכל המשפטים הספרותיים בשיר יש את אותה מנגינה. _____
לכל משפט ספרותי בשיר יש מנגינה שונה. _____
מנגינת הבית הראשון חוזרת במדויק בבית השני. _____

המשפטים המוסיקליים והמשפטים הספרותיים חופפים זה לזה בכל השיר. _____
המשפטים המוסיקליים והמשפטים הספרותיים אינם חופפים זה לזה בכל השיר. _____
במנגינת השיר ישנם חלקים רציטיטיביים (דיבוריים). _____
במנגינת השיר אין חלקים רציטיטיביים. _____
כל המשפטים המוסיקליים מתחילים בקדמה בהתאמה עם הטקסט. _____
חלק מן המשפטים המוסיקליים מתחילים בקדמה בהתאמה עם הטקסט. _____
5. הביטו בתווים והקיפו את הצלילים בעלי המשכים הארוכים ביותר.

6. קראו את הפיוט והקיפו בעיגול את המילים שבהן מופיעים הצלילים הארוכים. מדוע, לדעתכם, מופיעים
צלילים ארוכים דווקא על מילים אלה?

מלאך מסולם יעקב

מילים: יורם טהרלב

לחן: נורית הירש

יורם טהרלב

נולד בשנת 1938 בקיבוץ יגור ליפה וחיים טרלובסקי, שניהם חלוצים יוצאי ליטא שעלו לארץ במסגרת תנועת "החלוץ". טהרלב כתב מספר רב של שירים ופזמונים, פרסם ספרי שירה, ספרי פזמונים, מדריכים לכתיבת ביוגרפיות של הזמר העברי ועוד. היה עורך בהוצאת הספרים של משרד הביטחון. שיריו של טהרלב כוללים נושאים מגוונים מאוד: שירי אהבה, שירי מולדת, שירי טבע, שירי רעות ושירי הומור. במילותיו של אליהו הכהן "טהרלב הינו פזמונאי מתעד... ולא רק בגלל "הבלדה על יואל משה סלומון" או "גבעת התחמושת" או שירי הצנחנים, השריונאים וחיל הים. כמעט כל שיר שלו הוא פיסת תיעוד של פרקי הווי, פולקלור ישראלי מתהווה והולך ושפה עברית חיה".

על השיר

טהרלב מציין ששירו "מלאך מסולם יעקב" הושפע משירים ששר בילדותו. "אל המעיין בא גדי, בא גדי לבן. מאין תבוא הגדי? וען לי ויאמר: מחרן. השלום ללבן בן בתואל? השלום ליעקב ולרחל? וען הגדי ויאמר: שלום". לדבריו, בשירו שלו, מי שעונה על השאלות הוא המלאך שליווה את יעקב בדרכו לחרן. בשיר מופיע גם בנימין, הבן הקטן של יעקב, שהסיפור עליו בתנ"ך מעורר בטהרלב צמרמורת עד היום. בשיר מתוארת ארץ ישראל כרצף אחד: "ארץ הנגב אל ארץ גלעד" ביטוי לשלמות הארץ, לשלום בארץ; "אהל עשו" (אויבי ישראל הקרויים עשו) ו"בית יעקב" חיים יחדיו כביטוי לאופטימיות בשיר.

על הלחן

- **מבנה השיר:** בשיר שתי מנגינות עיקריות: חלק א' וחלק ב'; בית ופזמון - מבנה סטרופי בצורת א-ב-א-ב-א.
- **מאפיינים מוסיקליים עיקריים:**
  - מקצב של רבע ושתי שמיניות (עם אקדם של שמינית) שחוזר לאורכו של כל השיר.
  - פריודה סימטרית החוזרת בחלק א' ובחלק ב' במסגרת של 4 תיבות + 4 תיבות.
  - חלק א' פותח בקוורטה בעלייה היוצרת פתיחה אופטימית לשיר (משהו שנפתח). בחלק השני של הפריודה - "ירד משמים" מתפתח המוטיב הראשון ועולה לצליל סי – "בלובן כנפיים".
  - בחלק ב' עלייה סקונדרית במשפט הראשון של הפריודה – "מאין תבואה ואנה תצעד" עד לשיאו של השיר בצליל הגבוה ביותר במלודיה – דו ("מי שם") וירידה סקונדרית בחלקה השני של הפריודה.

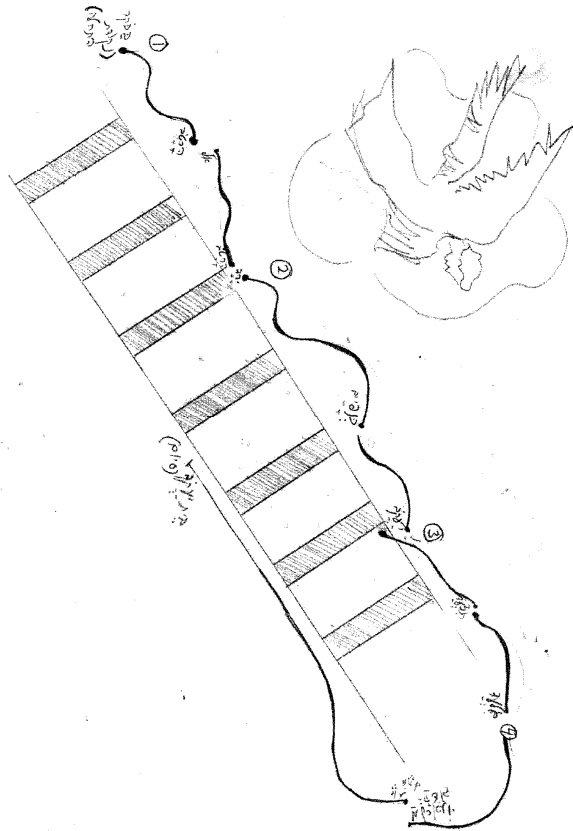

משימה הקשורה בתוכן השיר

ציינו את ההקשר התנ"כי המופיע בשיר. מהי, לדעתכם, משמעותו בשיר ומה הוא מסמל?

משימה הקשורה בלחן השיר

ראה גרף מצורף, ניתן להרכיבו כפאזל. בגרף באה לידי ביטוי חלוקת השיר לארבע פרודות וכן התפתחות הקו המלודי על גבי הסולם (סולם יעקב וסולם הצלילים). קריאת הגרף משמאל לימין על פי ציוני הדרך ועל פי המספרים של הפרודות.

תן ברכה

מילים: מתוך תפילת שמונה עשרה של יום חול

לחן: נורית הירש

על השיר

השיר הוא חלק משירי המורשת של נורית הירש. שירים אלה מבטאים את הקשר לערכים ולמסורת שרכשה הירש בבית הוריה ובבית סבה וסבתה. מילות השיר לקוחות מתפילת שחרית: "ברך עלינו ה' אלוהינו את השנה הזאת ואת כל מיני תבואתה לטובה. ותן ברכה על פני האדמה ושבענו מטובה, וברך שנתנו כשנים הטובות לברכה". ברכה זאת היא אחת מ-18 ברכות של תפילת העמידה הנאמרת שלוש פעמים ביום, וזהו פירושה: ברך אותנו ואת כל האירועים העתידיים להתחדש השנה, בכלל זה את כל מיני תבואתה.

- ותן ברכה על פני האדמה שתהא פרנסתנו בנחת ולא בצער.
  - ותן לברכה את הטל המרווה והמחיה, את הגשמים לברכה בזמנים נוחים ובמידה הנכונה.
  - ושבענו מטובך ומטוב הארץ שלא נצטרך למתנת בשר ודם.
- בשיר יש חזרה על המילים "ותן ברכה" המהוות את המילים המרכזיות בשיר. אנו פונים אל האל לבקשת ברכה במעשה ידינו ובאיתני הטבע שברא בעבורנו.

על הלחן

המנגינה כוללת 24 תיבות המחולקת ל-2 חלקים גדולים, ואלה מחולקים ל-3 מנגינות סימטריות: חלק א' בן 8 תיבות, מחולק ל-2 משפטים – משפט פותח (4 תיבות) ומשפט סוגר (4 תיבות). חלק ב' בן 8 תיבות, מחולק גם הוא ל-2 משפטים זהים עם סיומים שונים. חלק ג' שונה באופיו, בן 8 תיבות שחוזרות במנעד רחב יותר. גם בחלק זה נשמר המבנה הסימטרי של 4 תיבות. במנגינה יש תחושה של תפילה המתחברת למילים.

פעילויות מומלצות

1. השוו בין מילות השיר לתפילה שבסידור.
2. אלו מילים חוזרות פעמים רבות?
3. מדוע, לדעתכם, בחרה המלחינה לחזור על מילים אלה?
4. האזינו לשיר ועקבו אחר התווים. סמנו את נקודות המנוחה בשיר.
5. רישום גרפי: האזינו שנית לשיר וציירו את המשפטים. בכל פעם שמתחיל משפט מוסיקלי חדש, התחילו בקו חדש וצבעו אותו בצבע אחר מקודמו. משפטים זהים (אם יש) צבעו בצבע זהה.

חלקת אלוהים

מילים: יורם טהרלב

לחן: נורית הירש

על יורם טהרלב ראו "מלאך מסולם יעקב".

על השיר

השיר הוא שיר נוסטלגי, כתוב בלשון יחיד. ואלה מילותיו של יורם טהרלב על השיר: "תיאור פסטורלי של נופי ילדותי והשפעתם המתמשכת על חיי". המעיין המוזכר בשיר, על פי דבריו של טהרלב, נמצא בפאתי הכפר עוספיה שעל הכרמל. אל המעיין הזה היה מגיע בטיוליו ולידו הקים אוהלים במחנות של התנועה. טהרלב משווה את עצמו למעיין הנובע כל הזמן ולא חדל, ומשתמש בדימוי "לו ידעתי לנבוע כמו המעיין". המילים בשיר שאובות מן הטבע הארץ ישראלי: "מעין", "זית", "חלקת הקמה", אך בשיר בא לידי ביטוי גם רצונו של המשורר להסתפק במועט: "דבר לא אבקש" רק "פיסת שמים", "אבן קטנה", "בצל הזית". האלוזיה "ותשקוט הארץ ארבעים שנה" לקוחה מתוך ספר שופטים, ומסמלת תקופת זמן של דור או אולי פרק זמן שהאדם יכול להכיל בזיכרונו. טהרלב משתמש במילים נרדפות: "רוגעת", "השקט", "דממה", "שלווה" כדי לבטא את האווירה הכל כך מיוחדת בשיר. במילותיו החוזרות: "מי זה ייקח אותי אל אותה השלווה שידעתי", הוא יוצר חידתיות מסוימת המהווה ניגוד לבתים האחרים, בכל זאת העתיד אינו ידוע...

מאפייני הלחן

- **מבנה השיר:** א-ב-א-ב-ג-ג-א-ב-ג-ג.
- השיר הוא בעל מבנה ייחודי. המלחינה עשתה שימוש מיוחד בסדר הבתים.
- **מאפיינים מוסיקליים עיקריים:**
  - א. המשקל הוא 4/4. שימוש במקצב מנוקד היוצר מתח ואחריו הרפיה: בחלק א' נעשה שימוש בשמיניות זורמות, בחלק ב' נעשה שימוש במקצב סינקופלי – "חלקת אלוהים", חלק ג' מאופיין במקצב מנוקד, בסינקופות ובטרילולות.
  - ב. חלק א' – פריודה סימטרית של 4+4 תיבות. חלקה הראשון של הפריודה 2+2 תיבות.
  - ג. חלק ב' – פותח בקוורטה במילים "חלקת אלוהים" וממשיך בסקוונצה ברידה. פריודה סימטרית של 4+4 תיבות.
  - ד. חלק ג' – אחרי ביסוס סולם לה מינור מופיע מעבר "מרענן" לסול מז'ור ודו מז'ור. חלק זה סימטרי אף הוא.

פעילויות העוסקות בתוכן השיר

1. ציינו את כל המילים בשיר הלקוחות מן הטבע הארץ ישראלי.
2. איזו אווירה יצר הפזמונאי טהרלב בשירו "חלקת אלוהים"?

פעילויות העוסקות בלחן השיר

דקלום הפזמון בשיר (חלק ב') כהקדמה ללימוד השיר, זאת בשל הקושי בביצוע הסינקופות המופיעות בחלק זה. לאחר ביצוע מדויק של הסינקופות, ניתן להוסיף גם את המלודיה. את חלקו השלישי של השיר "מי זה יקח" ישירו סולנים (גם כאן בגלל קושי בביצוע מדויק).

המקצב המנוקד המופיע בשיר ולאחריו זרימת השמיניות יוצרים, כאמור, מתח והרפיה. ניתן לעבוד עם התלמידים בעבודה יצירתית, ולתת להם לאלתר צליל מתמשך וארוך היוצר מתח ולאחריו שחרור בדמות צלילים זורמים וקצרים.

הכניסיני תחת כנפך

מילים: חיים נחמן ביאליק

לחן: נורית הירש

חיים נחמן ביאליק

גדול המשוררים העבריים בתקופת התחייה (1873-1934). חיים נחמן ביאליק נולד ב-9 בינואר 1873 (עשרה בטבת תרל"ג), בעיירה ראדי הסמוכה לז'יטומיר, בפלך ווהלין שבאוקראינה. בגיל 6 עבר עם הוריו לז'יטומיר, שם פתח אביו בית מרזח. כעבור זמן קצר התייתם מאביו. ההתייתמות וחוויותיו ממראות בית המרזח, שבו העניק אביו שירותים לגויים שתויים, באו לידי ביטוי ביצירותיו מאותם ימים, בין היתר, בשיריו "שירתי" ו"יתמות". לאחר מות אביו עבר ביאליק לגור אצל סבו הקפדן והאדוק, ר' יעקב משה ביאליק. בגיל 15 הגיע לישיבת וולוז'ין ולמד בה תורה מפיו של רבי נפתלי צבי יהודה ברלין, ראש הישיבה (-1891 1888), שם כתב את שירו "אל הציפור".

ביאליק השקיע עצמו בלימוד התלמוד, אך עד מהרה הושפע מרעיונות ההשכלה והציונות שרווחו אז בעולם היהודי, ובעיקר ממאמריו של אחד העם. בהשפעתם הצטרף לאגודה הציונית "נצח ישראל", שייסדו בסתר כמה מבחורי הישיבה. לאחר שהחליט לעזוב את הישיבה, נסע ביאליק לאודסה, שהייתה אז מרכז של סופרים עבריים, של עיתונים ציוניים ושל תנועת "חובבי ציון", אך התגורר בה חודשים ספורים בלבד, כיוון שלא מצא בה פרנסה. הוא שב לאודסה רק כעבור שמונה שנים (ב-1900) שבמהלכן נשא אישה, עסק עם חותנו במסחר עצים, ואחרי כן אף עסק כמה שנים בהוראה.

באודסה כתב ביאליק שירים, סיפורים ומסות, והחל לכנס את נכסי התרבות היהודיים, כגון אגדות תלמוד ושיריהם של משוררי יהדות ספרד, שלמה אבן גבירול ומשה אבן עזרא. ב-1897 כתב את שירו "אכן חציר העם", משירי התוכחה המרכזיים שלו, על רקע הימים שלפני הקונגרס הציוני הראשון שהתקיים בבאזל. באותה תקופה כתב גם את השיר "אם יש את נפשך לדעת", והחל בכתיבת סיפורים. הראשון בסיפוריו הוא "אריה בעל גוף". לצד שירים ביידיש, יצר ביאליק באותה תקופה כמה משירי האהבה היפים ביותר שנכתבו בספרות העברית, כמו "הלילה ארבותי", "קומי צאיי" (אחותי כלה), "לא זכיתי באור מן ההפקר" ו"הכניסיני תחת כנפך".

יחד עם רבניצקי, ש. בן ציון ואלחנן לוינסקי, ייסד ב-1901 את הוצאת הספרים "מוריה", שמטרתה הייתה להוציא לאור ספרי לימוד בשפה העברית. קובץ השירים הראשון שלו ראה אור ב-1902 אך דווקא הפואמה (שירה) שלו "מתי מדבר", שפורסמה לאחר צאת הקובץ, נמנית עם החשובות ביצירותיו הליריות. בעקבות פרעות קייסלב (1903) כתב ביאליק שתיים מיצירותיו הידועות ביותר, אשר מרבים לצטטן עד היום: "על השחיטה" ו"בעיר ההרגה".

בשירו "על השחיטה" מבטא ביאליק ייאוש מן הצדק האלוהי:

ואם יש-צדק – יופע מנד!
אך אם-אחרי השמדי מתחת רקיע
הצדק יופיע –
ימגר-נא כסאו לעד!
--על השחיטה, אייר תרס"ג

השיר מסתיים בדברים על חוסר התוחלת שבנקמה (המצוטטים לעתים קרובות בהשמטת השורה הראשונה ובהיפוך הכוונה):

וארור האומר: נקם!
נקמה כזאת, נקמת דם ילד קטן
עוד לא-ברא השטן –
ויקב הדם את-התהום!
יקב הדם עד תהמות מחשכים,
ואכל בחשך וחתר שם
כל-מוסדות הארץ הנמקים.
--שם

ב-1904 כתב ביאליק את הפואמה "בעיר ההרגה", שהיא אולי החרפה והקשה ביצירותיו. בפואמה זו מציג ביאליק, בסגנון אפי ובמשקל כמעט הקסמטרי, זעזוע נוכח עמידת כוח החיים תוך כדי הטבח. ביאליק השתתף בשני קונגרסים ציוניים, בשנים 1907 ו-1913. בשנת 1909 ביקר בפעם הראשונה בארץ ישראל, והתקבל בהערצה רבה על ידי היישוב היהודי הקטן בארץ. באותה עת הוסיף למאגר יצירותיו עוד כמה סיפורים כמו "מאחורי הגדר" שבו גיבורו נ'ח (שהוא היפוך הצירוף ח"נ - חיים נחמן) מתאהב בנערה גויה, המאומצת על ידי גויה מרשעת שגרה בבית סמוך לביתו וגדר מפרידה בין אהבתם, אך היא איננה עומדת בפני אהבתם ונופלת, מטפורית ופיזית. סיפורים נוספים שלו הם "ספיח", "יום שישי הקצר" ו"החצוצרה שנתביישה".

בין השנים 1910-1920, בנוסף לפרסום שירים חשובים נוספים כמו "צנח לו זלזל", התגלה ביאליק במלוא כוחו ככותב מסות. הוא כתב את המסות "הלכה ואגדה" ו"גילוי וכיסוי בלשון", שהן מהמעולות במסות העבריות. כמו כן הוכיח את כוחו בתרגום יצירת המופת "דון קישוט" לה קרא "האביר בן דמות היגון", "סוס לפנים" של מיגל דה סרוואנטס, ו"הדיבוק" מאת ש. אנסקי. באותה תקופה הקים יחד עם רבניצקי ושמריהו לזין את הוצאת "דביר", וערך עם רבניצקי את "ספר האגדה" (1908-1911).

מאחורי העיסוק המוגבר במסות, בתרגום ובליקוט מעשיות ניצב משבר קשה בחייו של ביאליק, כאשר במקביל להפיכתו למשורר לאומי יבש מעיין יצירתו השירית. "צנח לו זלזל" שנכתב באלול תרע"א (1911) היווה מעין קינה מראש על האובדן הצפוי:

וְשׁוּב יִפְרַח אַבִּיב, וְאֶנְכִי לְבָדִי
על-גַּזְעֵי אֶתְלָה -
שְׂרָבִיט קַרְחַ, לֹא צִיץ לוֹ וְפָרַח,
לֹא-פָרִי וְלֹא-עָלָה.
--צנח לוֹ זִלְזַל, אֵלּוּל תְּרַעִיא

לאחר מכן, כמעט שלא הוסיף ביאליק לכתוב שירה. עד מותו, בשנת 1934, כתב רק עוד תשעה שירים, שרובם לא נחשבים לפאר יצירתו. ארבעה שירים נכתבו בתרע"ה-ה-תרע"ו (1915-1916), שניים בתרפ"ג (1923) ושלושה בתרצ"א (1931).

ביאליק התגורר באודסה עד 1921. באותה שנה, בעקבות התערבותו האישית של הסופר הרוסי מקסים גורקי ובהוראתו המיוחדת של לנין, ניתנה לביאליק רשות לעזוב את ברית המועצות עם קבוצה של כמה סופרים יהודים. הוא עבר לברלין, שם עסק בהוצאת ספרים בשפה העברית במסגרת הוצאת "דביר". בשנת 1922 עבר, בעצת רופאו, לבאד הומבורג, שבה התגורר כשנתיים. באותה עת התגוררו שם גם ש"י עגנון ואחד העם, שהיו לידידיו.

ב-1924 עלה ביאליק לישראל, ועבר להתגורר בבית שנבנה עבורו בתל אביב. בשבתו בתל אביב תרם ביאליק להפיכתה למרכז התרבותי והספרותי של היישוב. ביאליק הנהיג בבית "אהל שם" (מפעל תרבות) את מסורת "עונג שבת" – מפגשי תרבות של אמנים וסופרים שהפכו למסורת בעיר. את תיאטרון "אוהל שם" הקים בשנת 1933 הנדבן שמואל בלום כתרומה ליום הולדתו ה-60 של חיים נחמן ביאליק. באותה שנה חגג היישוב את יום הולדתו בטקסים ובאירועים, וכל תלמידי בתי הספר בתל אביב באו כדי להביע את אהבתם אליו. לרגל האירוע יצאה מהדורה מיוחדת של כתביו, וכן יצא הספר "שירים ופזמונות לילדים" עם עיטוריו של נחום גוטמן. ב-1928 פרסם את "אלוף בצלות ואלוף שום", יצירה קלאסית לילדים, מאז ועד היום, שגם הועלתה רבות על הבמה. ביאליק נפטר ב-4 ביולי 1934 (כ"א בתמוז תרצ"ד). בהלווייתו השתתף כמעט כל היישוב היהודי בארץ, שליווהו מביתו ברחוב הנקרא על שמו עד לבית העלמין ברחוב טרומפלדור.

ביאליק נחשב בזמנו לחדשן בשירה העברית. הוא השפיע על משוררים שבאו אחריו וכונו "דור ביאליק", ביניהם יעקב שטיינברג ויעקב פיכמן. השפעתו עליהם היא ממרכיבי הלשון הציורית וממרכיבי המוטיבים הספרותיים. ביאליק זכה לתואר "המשורר הלאומי" לא רק בזכות איכות שירתו, אלא גם בזכות תגובתו השירית לאירועים בעלי חשיבות לאומית. כאמור, לביאליק היה קשר מיוחד לעיר תל אביב. הוא קבע בה את ביתו, סמוך לבית העירייה דאז. אחרי פטירתו נותרה אלמנתו מניה לגור בבית. בשנת 1937 החליטה לתרום את הבית (בית ביאליק) לרשות העירייה כ"אגודת בית ביאליק" שתפקידה לשמר את הבית. אגודת הסופרים העברים הפכה את הבית למרכז פעילותה וערכה בו כינוסים תרבותיים וספרותיים. בבית

נמצאים ציורים ופסלים, פרי יצירתם של אמנים ישראלים, השעון האגדי המנגן מדי שעה את "התקווה", כתבי יד מקוריים של יצירות ביאליק ואוסף גדול של מכתבים שכתבו ילדים למשורר. במלאת לעיר תל אביב רבע יובל, ב-1934, זמן מה לפני מותו, חיבר ביאליק לרגל האירוע את השיר "על שלשים". לכבוד יום הולדתו ה-60 קבעה עיריית תל אביב פרס ספרותי חשוב על שמו, פרס ביאליק, המוענק לספרות יפה ולמחשבת ישראל. הוצאת הספרים "מוסד ביאליק" נקראת על שמו, ורחובות ברבות מערי ישראל נושאים את שמו.

על השיר

"הכניסיני תחת כנפך / והיי לי אם ואחות / ויהי חיקך מקלט ראשי / קן תפילותי הנידחות" – כך מתפלל ביאליק, בשנת 1905, אז בן 32, באודסה שלאחר הפרעות. איש בודד המתפלל לחברה ולתמיכה לאחר שנות גלות מביתו בכפר שבאוקראינה. אביו נפטר בהיותו בן שבע, אמו שלחה אותו להתחנך אצל סבו, וכך הוא מבלה את שעותיו יחיד וגלמוד בבית המדרש, כשהחזון הגדול של תקומת העם בלבו והמודעות הגוברת של הבדידות האישית מעיקה וכואבת. כמו שירי האהבה הגדולים ביותר בכל הזמנים, זוהי הזעקה הגדולה של החסך באהבה; שיר שבו האהבה נוכחת בהיעדרה ובחסרונה; שהערגה, הגעגועים והחלומות בהקיץ הופכים בו למציאות, ואילו המימוש מתגלה כבלתי אפשרי: "היה חלום אך גם הוא עבר". לצד שירי עוז וגבורה פטריוטיים כמו "תחזקנה ידי אחינו המכוננים עפרות ארצנו, בואו לעזרת העם!" בולט השיר האישי הפיוטי הזה, המצליח במילים מעטות ופשוטות להפוך בדידות אישית למצב אוניברסלי-קיומי, לתחושה שכל אחד מאיתנו (לו רק ידע לבטא זאת יפה כל כך) מכיר וחווה על בשרו מדי יום. "הכניסיני תחת כנפך" נכתב בחריזה חובקת (שורה ראשונה עם שלישית; שורה שנייה עם רביעית בכל בית) ובמבנה מעגלי, שבו לאחר שלושה בתים של שאלות פתוחות ללא מענה סביב ההבטחות הגדולות שהחיים אינם מקיימים (היכן נעוריי? מה זאת אהבה?), חוזר המשורר לפנייה הפותחת את השיר, הנותרת ללא מענה. הצורה המוסיקלית המעוגלת, א-ב-א, מעוגנת כאן מלכתחילה, בתוך השיר, ואולי לכן היא קוראת להלחנה ולעיבוד.

פירושי מילים

חיק: הרווח שבין החזה ובין זרועות הידיים כשהן מחבקות דבר מה.

מקלט: מקום מחסה, מחבוא, מקום לנוס אליו מפני סכנה.

קן: מצע או מעון של עופות. מקום מקלט, נחלה, עמדה, כלי קיבול.

נידח: מגורש, מסולק, מוגלה, מרוחק ומבודד.

בין השמשות: שעת הדמדומים, הזמן שבין שקיעת החמה לצאת הכוכבים.

שחי: התכופי בראש מוטה כלפי מטה.

רז: סוד, דבר סתר, תעלומה.

אגל: צורת הפועל התנ"כית למילה אגלה.

פירוש משפטי מפתח בשיר

בית א'

1. "הכניסיני תחת כנפך" – הבקשה להיאסף אל מתחת ל"כנפך" מלמדת על בקשת מחסה. ניתן להסיק כי הדובר נפגע והוא מבקש את הנחמה והחמלה של הנמענת.
2. "והיי לי אם ואחות" – הדובר מבקש מהנמענת לספק לו תמיכה של אם ושל אחות, כשהמונח "כנפיים" מציג בשיר פנייה בגוף ראשון אל אם קדושה ורוחנית, אם בדמות מלאך או בדמות ציפור, אבל אותה אם, בנשימה אחת, היא גם אחות. בשיר השירים ד, פסוקים 9-12, משמעות המילה "אחות" היא רעיה ואישה. התפילה הנישאת בשיר היא לאותה אם קדושה שהיא גם רעיה וגם אישה; סוג של אם מגוננת מחד, אך גם אישה ורעיה אוהבת, שתיהן משולבות בדמות הרואית אחת. למשמעות ה"קן" יש קונוטציה של דגירה על ביצים (הולדת ילדים).
3. "והיה חיקך מקלט ראשי" – הדובר מבקש להניח את ראשו בחיקה, כאסוציאציה לאם ולתינוקה. הוא זקוק להגנה ולאוזן קשבת, הוא זקוק לחיקה כדי שישמש מפלט לתפילותיו הנידחות.
4. "תפילות נידחות" – פירושה של המילה "נידח" הוא מגורש, מוגלה או רחוק, בלתי ניתן להשגה. לכן מבקש הדובר שזו תאסוף את תפילותיו הנידחות אל חיקה יחד עם כל חלומותיו ושאפיותיו. בעייתו של הדובר מתגלה בבקשותיו: תפילותיו לא התקבלו, הוא חש מגורש, בודד ואבוד.

בית ב'

הדובר מתוודה אל הנמענת: "ובעת רחמים, בין השמשות", שעת בין השמשות, שעת הדמדומים, היא שעה של טשטוש גבולות, ספק לילה ספק יום. על פי הקבלה זוהי שעת הרחמים. הדובר בוחר בשעה זו כמועד מתאים לוודוי, מכיוון שבשעה זו, שעת הרחמים, יתגלו רחמיה וחמלתה של הנמענת. הוא מבקש ממנה להתכופף וכך יגלה לה את סוד ייסוריו: "שחי ואגל לך סוד ייסורי". הוא מגלה לה כי אינו יודע היכן נעוריו. כלומר, הוא לא חווה חיי נעורים, הוא החמיץ אותם, אולי כתוצאה מילדותו הקשה, ואולי כתוצאה מהחיים המוגבלים בצלם של הספרים בבית המדרש.

בית ג'

הדובר ממשיך להתוודות בפניה של הנמענת: "ועוד רז אחד לך אתוודה". אנו מוצאים חרוז פנימי: אהבה - להבה. נפשו נשרפה בלהבת האהבה. קיימות שתי גישות פרשנות אופייניות למקרה: הראשונה – שלא חווה אהבה מעולם, והשנייה – החמצת נעוריו.

בית ד'

הדובר מיואש, מדוכא ומאשים: "הכוכבים רימו אותי". הכוכבים הם מוטיב חוזר בשירת ביאליק. הכוכבים אמורים להנחות אותו ולהראות לו את הדרך הנכונה. כשכוכב נופל מבקשים משאלה, ואילו כאן, "הכוכבים רימו אותי". אני האמנתי אבל הם הוליכו אותי שולל, לא נותר לי עוד דבר.

בית ה'

השאלות "היכן נעוריי?", "מה זאת אהבה?" הן שאלות רטוריות שמשמעותן היא קביעה – אין לדובר נעורים ואין לו אהבה. פירוש זה מתחזק בבית ד', שבו הדובר מצהיר כי אין לו דבר. כתוצאה מכך הוא פונה שוב בבית האחרון אל הנמענת ומבקש להיכנס תחת כנפיה. אותה ישות נשית היא נקודת האחיזה האחרונה שלו בעולם מלא אכזבות. הבית החמישי סוגר את המעגל – התבנית ברורה. ההתכנסות תחת הכנף גם הפעם משמעותה חוסר ברירה, מוות רוחני; מבחינתו של הדובר – פסימיות.

על הלחן

העניין הקומפוזיטורי בשירת ביאליק, שהיה כה בולט ודומיננטי בעשרים השנים הראשונות לקום המדינה, הפך כפייתי ומנוכר החל משנות השבעים, והיה זקוק לעידודם החיצוני של גורמים מפיקים כמו ערבי משוררים בגלי צה"ל. ואולי קשה להתמודד עם הסטיגמה של "המשורר הלאומי"... ואף על פי כן, שיר אחד בלבד, "הכניסיני תחת כנפך" (1905) הולחן שוב ושוב, גם בעברית וגם ביידיש, וזכה ליותר מתריסר לחנים שונים. השיר הולחן בידי מלחינים קלסיים כמו פאול בן חיים, מנחם אבידום ואלכסנדר קריין; בפרקי חזנות של ויזר, הלוי, שמואל אלמן וישראל ברנדמן; בקובצי שירים חינוכיים לבית הספר מאת אידלסון; מקום כבוד שמור לו אף בפופ הישראלי מעידן נחמה הנדל ז"ל ועד ריטה, בלחניהם ובעיבודיהם של מוני אמריליו, נורית הירש, מיקי גבריאלוב ורמי קליינשטיין.

לאחר פרויקט ביאליק של נחמה הנדל חלה שתיקה בתחום, ואפילו סירוב כלשהו להלחין שוב את "המשורר הלאומי". יוזמה חדשה בנושא עלתה בשנות השבעים על ידי גלי צה"ל בערב שירי משוררים. נורית הירש נענתה לאתגר והלחינה שוב את "הכניסיני תחת כנפך".

הקו המלודי משרטט את הפנייה לישות אלוהית, לכנף השכינה, לאם ההשאה, לנשיות במובן המיתי-טרנסצנדנטלי שלה, לנצח הנשיות כפי שהוא נתפס בידי גיתה בסיום החלק השני של "פאוסט". השיר הולחן בדו מינור, והסלסול סביב לה במול-סי-דו מאזכר את עברו של השטייגר החסידי כבסיס מלודי. הטמפו קצוב ב-4/4 ללא צל של רובטו, ובזרימה מתמדת קדימה ללא מעצורים. ההברה האשכנזית הוחלפה בהברה הספרדית המודרנית יותר, וכל שני בתים מהווים יחידה מלודית אחת, כך שהחזרה לפזמון החוזר מופיעה רק בכל בית שני. התוצאה: שיר קצר יותר, לירי, זורם בעיבוד קאמרי לאנסמבל מיתרים וחיטיבת קצב ברוח פסטיבל הזמר של שנות השבעים.

הקו המלודי אינו מפריד בין הישות הנשית לבין המשורר, וקו השיא במנגינה מוקדש לשאלות הגדולות ולמילות המפתח "נעורים ואהבה". התחושה איננה של תפילה, אלא של שיר על אהבה נכזבת.

אמצעים אמנותיים בשיר

1. **מבנה מעגלי:** בתים א' וה' חוזרים על עצמם וסוגרים את השיר בצורה מעגלית.
2. **שאלות רטוריות:** "היכן נעוריי?", "מה זאת אהבה?"
3. **מטאפורה:** "נפשי נשרפה בלהבה".
4. **האנשה:** "הכוכבים רימו אותי".

5. **חזרה על תבנית תחבירית:** "אין לי כלום... אין לי דבר".
6. **הדרגתיות:** בשלושת הבתים ב-ד קיימת הדרגתיות ברמת הוויזיויים: תחילה הדובר מבכה את אובדן נעוריו, אחר כך את החמצת האהבה, ולבסוף מסכם בטענה שחלומותיו קרסו.
7. **מוטיבים:**
  - א. מוטיב הציפור: סמל לאמהות ולאהבה אפלטונית, אך גם רמז לדת.
  - ב. מוטיב הכוכבים: סימון דרך, כמו כוכב הצפון.
8. **תקבולת ניגודית:** אכזבה מול להבה של הנפש – "היה לי חלום" מול "אין לי דבר".
9. **מצלול:** מצלול של לחישה יוצר אווירה של אנחה ולחישה.

פעילויות מומלצות

1. לימוד מעמיק בכיתה על המשורר הלאומי ח"נ ביאליק, גדול המשוררים העברים בתקופת התחייה; ושירתו – עיקר יצירתו שחוללה מהפך בשירה העברית.
2. ניתוח האמצעים האמנותיים והמוסיקליים בשיר: חריזה, מקצב, משקל, מטאפורה, מבנה מעגלי א-ב-א, מוטיבים חשובים ועוד.
3. ניתוח האמצעים האמנותיים והמוסיקליים של השיר: חריזה, מקצב, משקל, מטאפורה, מבנה מעגלי א-ב-א, מוטיבים חשובים ועוד.
4. הכרת הסולם החסידי "שטייגר" והבנת משמעותו המוסיקלית, תוך הדגמה של המודוס על ידי המורה ואיתורו בלחן נתון.
5. השוואה בין הלחנים והביצועים השונים של השיר "הכניסיני תחת כנפך", לדוגמה השוואה בין אלו שהולחנו בתקופות המוקדמות לעומת אלו שהולחנו מאוחר יותר. ניתן לקיים על כך דיון כיתתי.
6. מהם השיאים המוסיקליים בשיר, ולאיזה חלק בטקסט הם מתייחסים?
7. ביטויים רבים בשיר לקוחים מן המקורות. סמנו אותם בעט צבעוני ובדקו את משמעותם ואת התוספת המשמעותית שלהם לשיר.

גשר אלנבי

מילים: ירון לונדון

לחן: נורית הירש

ירון לונדון

ירון הוא בנו של בצלאל לונדון, משחקניו הראשיים של תיאטרון "המטאטא". יגאל מוסינזון, יוצר סדרת הספרים המפורסמת חסמב"ה, סיפר כי יצר את דמותו של ירון זהבי, גיבור הסדרה, בהשראת דמותו של לונדון הצעיר, שאותו הכיר בהיותו דייר בבית המשפחה. לונדון למד בגמנסיה הרצליה, ומגיל 14 למד בפנימייה החקלאית בכפר הירוק. הוא החל את מסלול עבודתו המקצועית כשדר רדיו בקול ישראל, והיה שליח רשות השידור בפריז. בתחילת שנות השבעים החל להגיש תכניות אירוח בטלוויזיה הישראלית. בין השנים 1988-2007 היה לונדון חבר מערכת העיתון "ידיעות אחרונות", ופרסם כתבות וראיונות רבים. הוא עבר לערוץ 2 עם הקמתו ב-1993, ויצר סדרות תעודה שעסקו בחברה הישראלית. בשנים 1964-1982 עסק לונדון בכתיבת פזמונים, ביניהם: "שיר הטלפון", "אליעזר בן יהודה", "גשר אלנבי", "עמיחי", "החיים היפים", "לו הייתי פירט", "בואי לאילת", ו"מרדף".

שירי מלחמות

מלחמת ששת הימים הביאה ליצירתם של 23 פזמונים מוכרים, בדומה למלחמת השחרור (מבצע סיני הוליד שלושה פזמונים, מלחמת יום הכיפורים – שמונה, ומלחמת לבנון הראשונה שניים בלבד). ניצחונות מגרים את דמיונם של פזמונאים הרבה יותר מאשר כישלונות, ולכן כדי שמלחמה תביא לפרץ שירה כזה, היא צריכה להיות מוצלחת אך גם מוצדקת וגורלית. מאז מלחמת ששת הימים מסתמנת ירידה הדרגתית בנטייתם של תרבות הזמר לעסוק במוטיבים לאומיים-צבאיים, עד להיעלמותם המוחלטת בשנות ה-80. פזמוני ששת הימים הם שריד ארכיאולוגי לעולם תרבותי אבוד, שבו ישראל הייתה מדינה קטנה, הומוגנית ומוקפת אויבים, שתפשה את עצמה כחברת לאום צודקת וסולידרית. אם כך, אין פלא שדור מלחמת ששת הימים אינו זקוק לשירונים כדי לפזם את פזמוני המלחמה בכל שעה ובכל הזדמנות. רובם הגדול מושמעים עד היום ברדיו ובערבי שירה בציבור, ולחלקם מובטחים חיי נצח.

הסערה היצירתית של 1967 פלשה גם ל-1968, כשמקור ההשראה היה המרדפים בבקעה, שנכנסו לאתוס הישראלי כהמשכה הישיר של המלחמה. לונדון היה אז צעיר בשנות העשרים לחייו שעוד לא גיבש לעצמו עמדה פוליטית ברורה. רק כך אפשר להסביר את הפער הניכר בין שני הפזמונים שכתב באותה שנה. הראשון, "מרדף", מושפע מאווירת האופוריה, הלאומנות והכוחנות שהשתררה במדינה אחרי המלחמה. מהשיר עולה תמונת עולם פטריוטית-לוחמנית של ארץ שותתת דם. קצת מוזר שאותו אדם כתב באותה תקופה גם את "גשר אלנבי", פזמון שמאמץ עמדה הומנית-אוניברסלית. לונדון כותב על מקום שמסמל את המפגש האנושי בין יהודים לערבים. הוא בוחר לספר על עבדאללה, שחוצה את הגשר בדרכו לאחת המדינות השכנות. גשר אלנבי של לונדון הוא אתר חילוני, ארצי, כמעט פסטורלי, שבו

טרנזיסטור משמיע זמרת ברקע, חייל מתנועע לקצב הג'אז, עבדאללה ממתין לתורו בכותונת אינגליזית, מוכס בודק מכונית מחרטום עד גלגל ו"מאה נהגים מעשנים בינתיים / סיגריות 'פריד' וסיגריות 'אל על'". לונדון מתקשה לקשר את החיזיון הזה לשאון הקרב והמרדפים מסביב. אפשר לראות בשיר הזה את הניצן הראשון של שירי השלום שבאו כתגובת נגד לאווירת ששת הימים.

גשר אלנבי

הוא גשר מעל נהר הירדן הנמצא כ-5 ק"מ מזרחית ליריחו, בגובה 273 מטר מתחת לפני הים. הוא מקשר בין ישראל וירדן ומשמש מעבר גבול בין הגדה המערבית וישראל לירדן.

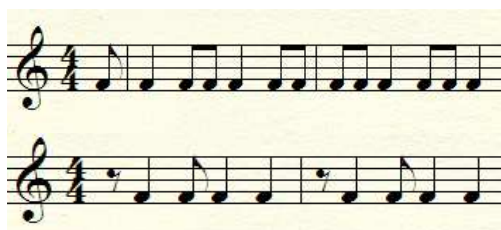
עד הסכם השלום עם ירדן: בשנות ה-90 של המאה ה-19 הקימו הטורקים גשר עץ, שנקרא אל ע'ורניה, בקעת הירדן. בחורף 1896-1897 נפגע הגשר קשות בשיטפון, ובמקומו הוקם גשר עץ חדש. בעת נסיגת הטורקים מפני צבא האימפריה הבריטית, במלחמת העולם הראשונה, נהרס הגשר. הבריטים החלו לבנות גשר ארעי על חביות לקראת צליחתם את הירדן מזרחה ברדיפה אחר הטורקים. אחרי המלחמה, בנו הבריטים גשר חדש מבטון וקראוהו על שמו של פילדמרשל אדמונד אלנבי, מפקד חיל המשלוח המזרחי הבריטי, שכבש את ארץ ישראל. בליל הגשרים פוצץ את הגשר כוח מהגדוד השני של הפלמ"ח בפיקודו של חיים ברלב. במהלך הפעולה נפתחה אש על הכוח. הכוח השיב באש והצליח להצמיד את המטענים ולפוצץ את הגשר. הנסיגה בוצעה לכיוון ים המלח, ומשם בסירה אל החוף המערבי של ים המלח ומסע רגלי עד רמת רחל. הגשר נהרס שוב במלחמת ששת הימים. לאחר המלחמה הקים חיל ההנדסה את "גשר ביילי" שבו החלו להעביר מטענים וסחורות בין ישראל לירדן במסגרת מדיניות הגשרים הפתוחים.

מאז הסכם השלום עם ירדן: לאחר החתימה על הסכם שלום עם ירדן בשנת 1994 הוחלט על הסדרתו של גשר אלנבי כמעבר גבול בין ירדן וישראל, שיופעל בצד הישראלי על ידי רשות שדות התעופה. מתקני המעבר שוכנים כקילומטר אחד דרומית-מערבית לגשר, והם מיועדים לתנועת נוסעים פלסטינים ותיירים ומשמשים גם למעבר סחורות. אלה באים במקומם של ארבעה אולמות נפרדים לכניסה וליציאה של פלסטינים ולכניסה וליציאה של תושבי ירושלים המזרחית ושל תיירים. למרות שהמסוף לא נועד לטפל בישראלים ובירדנים, בפועל עוברים גם ישראלים רבים דרכו, שכן הוא מהווה את שער היציאה העיקרי למכה בתקופת החג'.

"גשר ביילי" הוא גשר מודולרי הנושא את העומס באמצעות קורות ראשיות העשויות מבנה פלדה המגשר בין שתי גדות. הגשר, הנקרא על שם מפתחו, דונלד ביילי, הוא גשר צבאי שנבנה בעבודה ידנית ללא סיוע של מנופים או ציוד מכני הנדסי כבד אחר. בישראל השתמשו בגשרי ביילי רבים לגישור אזרחי, מפני שבאמצעות גשרים כאלה יכול היה הצבא לתת מענה לצרכים דחופים של גישור כסיוע למערכת האזרחית ללא השקעה כספית גדולה. זאת ועוד, לגישור אזרחי יש גם משמעות צבאית במיוחד בשעת חירום. רוב גשרי ביילי שהוקמו בישראל פורקו, ובמקומם נבנו גשרי קבע עשויים בטון או פלדה. ניתן עדיין לראות גשרים כאלה מעל נהר הירדן, באזור גשר בנות יעקב, וכן מעל נחל הקישון, במפרץ חיפה.

מאפייני הלחן

- השיר בנוי משני חלקים גדולים (בית ופזמון), שכל אחד מהם חוזר פעמיים, עם סיום שונה.
- תבנית המקצב האופיינית לחלק הראשון (בית) מורכבת מרבעים ומשמיניות ללא מנוחה וללא הפסקה (פרט לנשימה אחת, שבה מופיע רבע מנוקד ושמינית בתיבה 4).
- תבנית המקצב האופיינית לחלק השני (פזמון) פותחת בסינקופה עם שמינית שותקת, רעיון החוזר על עצמו שלוש פעמים ברציפות, ולאחריו חזרות השמיניות הרצות:

- לחן השיר הוא בסולם סי מנור; חלקו הראשון (בית) מסתיים בפעם הראשונה על דומיננטה ובפעם השנייה על טוניקה. חלקו השני (פזמון) מתחיל בדומיננטה, ומסתיים, בדומה לחלק הראשון, בפעם הראשונה על דומיננטה ובפעם השנייה על טוניקה.
- קיימת תחושה ברורה של ריצה, משהו אינטנסיבי מאוד קורה בשיר, בעיקר בבית. הדובר בשיר מתאר תמונת נוף תוך כדי תנועה (הדרך דולגת, נוסע עבדאללה, חיל מתנועע), אך לעומת התנועה המתמדת, המילים משדרות עייפות (עילפון צהריים, בתנועות עצלתיים, החום מעייף).

פעילויות מומלצות

1. האזנה לחלקו הראשון של השיר (8 תיבות ראשונות) והתייחסות לאווירה ולתחושות. יש לאפיין את מרכיבי הלחן על מנת להבין את התחושות שנובעות ממנו. על מה מספר השיר? מהו תוכנו של השיר בהלימה למנגינת השיר?
2. הקשת תבנית המקצב החוזרת מספר פעמים בחלקו הראשון של הלחן והגברת התחושה של "ריצה מתמדת" ו"חוסר מנוחה".
3. התייחסות לכותרת השיר: מה מצפים משיר שזו כותרתו? האם הכותרת מדגישה את אופי הלחן? האם הכותרת מתאימה לשיר? הציעו כותרת משלכם לשיר ונמקו.
4. לאחר קריאת הטקסט יש להתייחס שוב לשם השיר (שם השיר "גשר אלנבי" בעוד שם זה אינו מופיע בשיר, "גשר ביילי" מופיע בשיר), זאת על מנת להעלות למודעות את תפקידה של הכותרת בפזמון.
5. לימוד הפזמון תוך כדי הוספת אצבע צרדה בהפסקות.
6. יש לספר את הסיפור שמאחורי השיר (גשר אלנבי, גשר ביילי, שירי מלחמת ששת הימים ועוד).

בן יפה נולד

מילים: אהוד מנור

לחן: נורית הירש

אהוד מנור

נולד בשם אהוד וינר במושבה בנימינה, להוריו ישראל ורחל וינר. בשנת 1962 התקבל לעבודה בקול ישראל כעורך מוסיקלי. שנה לאחר מכן נסע ללמוד תקשורת המונים בניו יורק, שם פגש את הזמרת עפרה פוקס. לאחר זמן מה התחתנו השניים וחזרו לארץ.

בשנת 1971 תרגם מנור את המחזמר המפורסם "שיער". מחזמר זה זכה לביקורות נפלאות ופתח בפניו את הדלת לתרגום מחזות זמר נוספים: "שיקגו", "קברט", "סיפור הפרברים", "עלובי החיים" ו"אופרה בגרוש". בנוסף, תרגם מנור מחזות רבים, בהם "אילוף הסוררת", "הלילה השנים עשר" ו"רומיאו ויוליה" של ויליאם שייקספיר. מנור גם תרגם וכתב מאות שירים ויצירות, והוא חתום על יותר מאלף שירים. המלחינה הראשונה שאיתה עבד הייתה נורית הירש, עם השיר "הבתים שנגמרו ליד הים". לאחריו באו להיטים נוספים ללחינה: "בשנה הבאה", "כבר אחרי חצות", "ללכת שבי אחרייך" ועוד. מאמצע שנות השבעים החל מנור לעבוד עם מתי כספי. כספי הלחין בלדות מורכבות של מנור הנוגעות בחיים אישיים כמו "ברית עולם", "ילדותי השנייה" ו"לא ידעתי שתלכי ממני", לצד שירי פופ קלילים והומוריסטיים כמו "אמור שלום" ו"נחליאלי". מנור תיאר את עבודתם המשותפת כ"השלמה הדדית שלנו זה את זה". כספי אמר כי "אהוד משלב את הפזמונאות עם היותו משורר באופן טבעי, ולכן כתיבתו מדברת כל כך לעם ישראל. הוא מומחה בכתיבה פשוטה, שאותה הכי קשה להפוך לשיר".

במופע "ימי בנימינה", שעלה ב-1982 והוקדש לשיריו של מנור, החל שיתוף הפעולה הפורה שנמשך שנים בינו לבין חנן יובל. ב-1985 הקליט יובל את האלבום "דור", אשר כלל שירים שנכתבו על מנור והולחנו על ידי יובל. בשנות השמונים הרבה מנור לשתף פעולה גם עם הזמר בועז שרעבי. בין להיטיהם המשותפים היו "הלוואי", "משאלה", "כשאת נוגעת ביי" ו"לשיר איתך", שמנור כתב כמחווה לזמרת שהעריץ מילדות, שושנה דמארי, ובוצע כדואט בינה לבין שרעבי. בשנת 1995 העלה מנור עם פרדי ברק את המופע "אין לי ארץ אחרת", שהופיע על הבמות במשך כעשר שנים, עד פטירתו של מנור.

מנור עבד עם זמרים כמו אילנית, אריאל זילבר, רבקה זוהר, צביקה פיק, ריקי גל, עפרה חזה, שרית חדד ועוד רבים וטובים. הוא כתב שירי פופ קלילים כמו "לעולם בעקבות השמש", שירי מולדת המבטאים רגשות אהבה לארץ, גם אם הדבר כרוך בכאב, כמו "אין לי ארץ אחרת", בלדות מרגשות כמו "הייתי בגן עדן", פסקולים לסרטים ולהצגות כמו "בלדה לשוטר" לסרט "השוטר אזולאי". חלק משיריו הידועים קשורים לחוויות ילדותו ונעוריו במושבה בנימינה: "ימי בנימינה", "בשנה הבאה", "הבית ליד המסילה", "ברוש" ו"נחל התנינים".

מנור חיבר אינספור שירים לתחרויות זמר רבות; בפסטיבל הזמר והפזמון, בשנת 1969, בוצעו שיריו "בדרך חזרה" בביצוע אבי טולדנו ו"שיר בארבעה בתים" בביצוע אילנית. כעשור מאוחר יותר, באותו פסטיבל ב-1978, ביצע אריאל זילבר את השיר "תן לי כוח" ויהודית רביץ ביצעה את הבלדה "מישהו",

שהפכה לשיר זיכרון ידוע. לאירוויזיון הראשון בהשתתפות ישראל, בשנת 1973, כתב מנור לאילנית את השיר "אי שם" שזכה במקום הרביעי. ב-1976 ייצג את ישראל שירו "אמור שלום" בביצוע שלישיית שוקולד מנטה מסטיק, ובשנת 1978 חיבר עם נורית הירש את השיר "אבניבי" שזיכה את יזהר כהן במקום הראשון בתחרות האירוויזיון בפריז. בשיר זה הוא כתב על שפת הַבֵּית מימי ילדותו (פירוש הפזמון "אבניבי אובהבב אובותבך" הוא "אני אוהב אותך"). עפרה חזה זכתה במקום השני באירוויזיון, בשנת 1983, עם שירו "חי". השיר נכתב על "עם ישראל חי", בגין קיומה של התחרות בגרמניה.

מנור כתב שירי ילדים רבים לפסטיבלי ילדים ולפסטיגלים. מוכרים במיוחד השירים שכתב בשנות השבעים על ילדיו שלו: "גלי" בביצועם של רבקה זוהר ונועם קניאל, "אחותי הקטנה" ("קוראים לה ליבי") בביצוע יפה ירקוני, ו"בן" (על בנו יהודה) בביצוע נתנאלה. עוד משירי הילדים שלו: "מי אוהב את השבת?", "ילדים טובים, ילדים רעים" ו"שלום היא מילה שימושית". מנור כתב גם מספר להיטים ללהקות הצבאיות: "בוא איתי אל הגליל" ו"גשם אחרון" ללחניו של יאיר רוזנבלום, ו"רק בישראל" ללחן של נורית הירש. על רון ארד כתב את השירים "כשתבוא" ו"לא מפקירים חבר".

בשנת 1995 זכה בפרס אקו"ם על מפעל חייו בפזמונאות, ובשנת היובל לישראל (1998) זכה בפרס ישראל בתחום הזמר העברי. בחודש מרץ 2005 קיבל תואר דוקטור לשם כבוד מאוניברסיטת בר אילן על תרומתו הגדולה לתרבות העברית. המנון שנת היובל של אוניברסיטת בר אילן, "אני שייך" (שמהווה גרסה נוספת לשירו "אני שייך" שכתב כהמנון למכבייה ב-1990), הוא שירו האחרון של מנור. מנור נפטר ב-12 באפריל 2005 מדום לב.

תרומתו של מנור לזמר העברי רבה ביותר, והוא נחשב לפזמונאי הפורה ביותר בישראל. מנור היה מהיוצרים המוסיקליים שהחלו מתחילת שנות השבעים לבטא את עצמם בגוף ראשון, דבר שהיווה ניגוד לשירי המולדת שהושרו עד אז, אשר מוקד ההתייחסות בהם היה החברה בכללותה. גם ועדת פרס ישראל התייחסה לכך בנימוקי הזכייה שלו:

” אהוד מנור מעולם לא רצה להיות "שליח ציבור". בשירתו אין בדרך כלל מקום לנוסח "אנחנו". לפי תפיסתו, אין פזמונאי יכול לדבר אלא בשם עצמו. ואכן, הוא הביא לזמר העברי את קולו הפרטי, קול אינטימי, חושפני ורגיש, אך באורח פלא הפכה שירת היחיד שלו לשירת הרבים. “

על השיר

השיר "בן יפה נולד" נכתב על אחיו יהודה שנפל במלחמת ההתשה, בקיץ 1968.

מנור, שהיה קשור מאוד לאחיו הצעיר, כתב את השיר "אחי הצעיר יהודה" שהוקלט בחורף 1969 על ידי להקת גייסות השריון, וכן את השיר "בן יפה נולד".

בשיר "בן יפה נולד" מתאר מנור שלבי גדילה של ילד עם אמצעי זיהוי אישיים, כגון המיקום ("כתף הכרמל") ותחנת הרכבת בבנימינה ("חיכתה איתו עד שתבוא רכבת"). יחד עם זאת, נשמרת בשיר אנונימיות מסוימת מאחר שאין בו ציון שם ופרטים נוספים, כמו בשיר "אחי הצעיר יהודה" שמכיל פנייה

אישית אל אחיו שאיננו. בשיר "בן יפה נולד" יצר מנור כרונולוגיה מלידתו של הילד, דרך חגיגת ברית המילה הנרמזת במילים "ומברכים הגיעו מכל עבר". מילות הבית ממשיכות לבטא ברכה ("גשם טוב ירד") וחיזוק נוסף ("כי נעתר האל"). אך עם זאת יש מילה הרומזת על סיום טרגי במשפט "והחיטה נבטה בשדות השבר". המילה "שבר" מטלטלת את אוירת החגיגה על היוולדו של הילד, ורומזת על משבר העתיד לבוא. הבית הבא, לעומת זאת, מציין את שלבי גדילתו של הילד והפיכתו ל"גבר". בבית השלישי ישנו ציון דרך נוסף של הילד שהפך לגבר – אהבת נעורים. על אף שאין רמזים לגילה של הדמות אלא רק ביטויי דאגה ואהבה ("חיכתה איתו עד שתבוא רכבת"), ניתן לחשוב בבית זה על אהבה אימהית, אך בבית הרביעי מתברר כי מדובר בנערה, באהובה ("יפה בליל שבת" ... "מחר היא בת עשרים"). וכאן מגיע הזעזוע: "אך למה לא מלאו עשרים לנער?" מנור בחר לסיים את השיר בחזרה על הבית הראשון למרות שמעגל החיים של הנער הסתיים בבית הרביעי עם מותו. ייתכן שהחזרה אל הבית הראשון מעידה על מחזוריות החיים, על כוחם של החיים להמשיך בלידתם של ילדים אחרים, שגרת החיים החזקה והמרפאת קמעה. מנור בחר לבנות את השיר במבנה של בלדה, ללא פזמון חוזר אלא רק התפתחות טקסטואלית בתוך הבית עצמו.

על הלחן

נורית הירש בחרה ליצור מבנה של א-ב בשיר למרות שאין בטקסט פזמון חוזר. בשל המבנה הטקסטואלי של חמישה בתים, בנתה הירש את הלחן במבנה של א-ב-א-ב-א כשההבדל המלודי בין א ל-ב משמעותי ביותר.

הלחן בנוי מתבנית ריתמית של 4 שמיניות החוזרת על עצמה בגרסאות שונות, אך משמעות המילים מקבלת חיזוק דווקא בשל המהלכים המלודיים. הירש מתחילה את הלחן כסיפור רגוע בצמוד למילים בדרגת הטרצה בסולם לה מינור, ומחלקו השני של א מתחילה התפתחות מלודית. חלק ב מתחיל בדרגה שנייה מונומכת (סי במול) אך מבחינה מלודית הוא מתחיל בקצה האוקטבה הראשונה, כך נוצרת תחושה של התפתחות רגשית שתבוא לשיאה דווקא בפעם השנייה של חלק ב, בבית הרביעי, וכאן הזעקה והסיום על סי (בקר) – דומיננטה – במשפט "אך למה לא מלאו עשרים לנער?" כחיזוק למילים המרמזות על חזרה לחיים, חלקו האחרון של הלחן הוא חלק א שמאופיין בסיפוריות וברגיעה.

פעילויות העוסקות בתוכן שיר

(השיר מומלץ לעבודה בכיתות ה' ומעלה)

1. שיחה על הטקסט של השיר: מבנה, איתור רמזים ביוגרפיים, היכן נמצאת נקודת השבר?
2. איתור המבנה המלודי של השיר בהתאמה למבנה הטקסטואלי והסקת מסקנות.
3. ביצוע השיר והתייחסות להבעה בשירה מתוך ניתוח הטקסט והלחן. ניתן להשוות את מבנה השיר לשירם של רחל שפירא ויאיר רוזנבלום "מה אברך?" ולהתייחס לדמיון ולשוני בטקסט ולמאפייני הלחן.
4. שיחה על כתיבת שירי זיכרון לחיילים שנהרגו בטרם עת; מאפייני טקסט ולחן בשירים אלה.

5. בניית יחידת לימוד לקראת יום הזיכרון לחללי צה"ל שתכלול שירים בעלי מאפיינים דומים, השוואה ביניהם, והתייחסות לסגנונות כתיבה שונים. ניתן לכלול את השירים "בן יפה נולד", "הבית ליד המסילה" ו"מה אברך?" ולהשוות את התייחסותה של אותה מבצעת לשלושת השירים הקשורים זה בזה.

6. שיחה על הסיפורים שמאחורי השירים (לדוגמה, "מה אברך?") והדמיון ביניהם.
7. השמעת השיר בביצועה של רבקה זוהר וניתוחו.

הבית ליד המסילה

מילים: אהוד מנור

לחן: נורית הירש

על אהוד מנור ראו "בן יפה נולד".

על השיר

מטרים בודדים מפרידים בין הבית שבו גדל אהוד מנור לבין מסילת הרכבת עטורת עצי אקליפטוס המוזכרת לא פעם בשיריו. בשיר "בן יפה נולד" הוא מספר על "בוקר יום ראשון ליד התחנה, חיכתה איתו עד שתבוא רכבת". השיר "הבית ליד המסילה" נכתב אחרי שאמו החליטה למכור את הבית, בשנת 1968, בעקבות נפילתו של אחיו הצעיר יהודה בתעלת סואץ. מנור, בן 27, תושב תל אביב זה שנים רבות, כתב שיר קינה למרפסת הגדולה, לתריסים המוגפים, ולבית ילדותו הריק ש"ידע גם שעות אחרות". את הבית קנה שלמה כהן ונדמה כי לא שינה בו דבר, למעט הוספת השלט שעליו כתוב כי זהו בית ילדותו של אהוד מנור.

"הבית ליד המסילה" כתוב כשיר קינה לבית שדייריו הפיחו בו חיים. דרך "מצבו" של הבית ניתן להבין מה התרחש בו לפני מותו הטרגי של יהודה, וכיצד החיים בבית השתנו לאחר מותו. בשיר יש שימוש רב במילות שלילה, כגון "לא" ו"אין", ומתוך מילות השלילה ניתן להבין את האווירה בבית לפני הטרגדיה: "לא מתהלכים עוד ברגלים יחפות", "לא מגדלים עוד בחצר חמניות".

השיר בנוי במבנה א-א-ב, כשחלק ב הוא הפזמון החוזר, נטול מילות שלילה למעט המילה "ריק" הרומזת על מצב הרוח בשיר. בפזמון יש סיכום של תיאורים: "פעם בבית... ראיתי פנים מאירות... הבית הריק ידע גם שעות אחרות". בשיר ישנם תיאורים מציאותיים וכל חלק בו (המרפסת, הגג, השער, החלונות, התריסים) רווי בזיכרונות על אורח החיים בתקופה שבה כל המשפחה בילתה בו יחד. השיר כתוב כשיר אישי מאוד שנדמה כי נכתב מתוך סערת רגשות וגעגועים עזים של מנור לאחיו, וכאילו קשה למנור להפסיק את כתיבת השיר כשהוא נזכר בפרטים נוספים מחייו בבית ליד המסילה.

על הלחן

נורית הירש בחרה להלחין שיר זה במבנה של א-ב-ג כשחלק ג הוא פזמון החוזר פעמיים רצופות בין הבתים. הלחן בנוי כסיפור בעל אופי רציטיבי המעיד על הסיפוריות של הטקסט עם הפוגות שירתיות יותר בין קטעי הרציטיבי. יש פשטות רבה בלחן, אך עם זאת, חלקי השיר אינם צפויים ועומדים באופן עצמאי מבחינה מלודית.

פעילויות מומלצות

(השיר מומלץ לעבודה מכיתות ה' ומעלה).

1. ניתוח הטקסט ושיחה תוך התייחסות לביוגרפיה של מנור ולרקע של השיר.
2. מיפוי הטקסט: סימון מילות השלילה בצבע אחד, וסימון הזיכרונות החיוביים מאורח החיים בבית בצבע אחר.
3. ניתוח מוסיקלי של הלחן: מלודיה, ריתמוס, מבנה והקשר בין המוסיקה לטקסט.
4. חיפוש שירי זיכרון נוספים שבהם המשורר מעניק לחפץ דומם משמעויות טעונות של זיכרונות מאנשים, לדוגמה השיר "החול יזכור" של נתן יונתן.
5. נקודות דמיון ושוני בין שני השירים המספרים את סיפור יהודה, אחיו הצעיר של מנור, "בן יפה נולד" ו"אחי הצעיר יהודה".
6. השמעת ביצועים שונים לשיר והשוואה ביניהם.

בוא בשלום

מילים: רחל שפירא

לחן: נורית הירש

רחל שפירא

פזמונאית ישראלית, בת קיבוץ שפיים, הנודעת בזכות שיריה האישיים, שלדעת רבים זיכו אותה בעמדה של משוררת. שפירא עסקה בהוראה בקיבוץ – כמורה לחינוך מיוחד ולאחר מכן כמורה באולפן ללימוד עברית. היא התפרסמה לראשונה בשנת 1967 באמצעות מלחין הלהקות הצבאיות, יאיר רוזנבלום. בזמן חופשתו בשפיים גילה רוזנבלום בעלון זיכרון את השיר "מה אברך?" ששפירא כתבה לזכרו של בן כיתה אלדד (דדי) קרוק, שנהרג במלחמת ששת הימים. רוזנבלום הלחין את השיר, ולהקת חיל הים ביצעה אותו עם הסולנית רבקה זוהר. שיר זה נחשב עד היום כאחד משירי הזיכרון הישראליים הידועים ביותר. לאחר חיבור השיר "מה אברך?" החלה שפירא לפרסם פזמונים, שהולחנו על ידי מלחינים ידועים ובוצעו בדרך כלל על ידי זמרות; "כמו צמח בר" מספר על פרידה כואבת עקב תחושה של דחייה חברתית, שבוצע במקור על ידי חווה אלברשטיין כפסקול לסרט הטלוויזיה "דודי ורעי", וחודש, כעבור שנים, על ידי סי היימן (בתו של מלחין השיר נחום היימן). אילנית ביצעה את שיריה "שיר של יום חולין", "שיר על נחלים" ו"נחמה". רוחמה רז ביצעה את "חלומות" (שיר שחודש לימים על ידי אייל גולן). גלי עטרי ביצעה רבים משיריה של שפירא: "רק אתמול", "נפאל", "אסמרלדה" (על אגדת "הגיבן מנוטרדם") ו"עוד יום". ירדנה ארזי ביצעה אף היא חלק משיריה כמו "דרישת שלום", "תאורת חצר", "חפץ חיים", "שיר הערב מצלצל", "באתי אליך". ריקי גל ביצעה את שירה "היי שקטה". קשר מיוחד יש לשפירא עם מרגלית צנעני, שביצעה רבים משיריה, כמו "עוד יהיה לי", "חומות חימר" ו"מנטה".

נסיבות כתיבתו של השיר

פיגועי המחבלים באזור הצפון הביאו בשנת 1978 ל"מבצע ליטני", שנועד להרחיק את המחבלים מצפון לנהר הליטני. כשמבצע זה לא הועיל, הממשלה דאז, בראשותו של מנחם בגין, אישרה לצה"ל לצאת לפעולה צבאית מקיפה נגד תשתית המחבלים בלבנון. ב-6 ביוני 1982, יצא צה"ל למבצע "שלום הגליל" שנועד לדחוק את המחבלים אל מעבר לקו 40 הקילומטרים מגבול הצפון, ולהשיג את השקט המיוחל ליישובי הצפון. תוך ימים אחדים התרחב המבצע והפך למלחמה של ממש. מלחמת "שלום הגליל", או "מלחמת לבנון הראשונה", התארכה לחודשים ושנים. סיומה של המלחמה היה בחודש מאי 2000, כאשר הממשלה בראשותו של אהוד ברק נתנה הוראה לצה"ל לצאת מדרום לבנון. אחד מן השירים המזוהים עם מלחמת "שלום הגליל" הוא "בוא בשלום" מאת רחל שפירא ונורית הירש, והוא מביע בקשת תפילה שקטה וכנה לשובם של הבנים הביתה משדה הקרב – "אנא שוב אלינו בשלום". כלי הרכב הצבאיים הנוסעים צפונה, עד פאתי ביירות, יוצרים את "ערבול האבק בגבעות", "כשאנחנו מחכים ומצפים לאות".

פירושי מילים

- ציפורי הצפון:** הציפורים הנוודות מן הצפון לאזורים החמים עם בוא הסתיו.
- מתערבל:** מתערבב, מחבר יחדיו חומרים שונים עד שקשה להפריד ביניהם.
- אות:** תו, סימן מוסכם למסירת הודעה או לציון הבעה.
- מתרפק:** נשען, מחבק מתוך התפנקות, געגוע וזיקה.
- אזוב:** שם נרדף לצמח "טחב" העולה במקומות לחים על עצים ואבנים.

על מבנה הטקסט והלחן

- מבנה השיר הוא א-ב – מבנה סטרופי של בית ופזמון.
- קיימת חריזה של שורות 4-2 בבתים; שורות 2-1, 3-4 בפזמונים.
- המשקל זוגי, 4/4.
- המהירות מתונה והלחן מתנגן בסולם מינורי. המנגינה נפתחת במרווח של קוורטה, תוך ביסוס הטונליות, כשהיא נעה בין הטוניקה לדומיננטה בסוף הבית ובאמצע הפזמון, דרך מהלכים הרמוניים מסורתיים של שביעית מוגבהת רה# לביסוס הטוניקה, ושימוש בדומיננטות שניוניות לה-# סי לביסוס הדומיננטה. החזרה וההדגשה של הצלילים סי-לה בפזמון, יוצרות אווירה של בקשה, תפילה, תחינה חרישית לשובם בשלום של החיילים הביתה, כל זאת תוך תנועת צלילים עקבית בסקונדות יורדות עם קפיצת סקסטה אחת כלפי מעלה, המבשרת מפנה. ושוב חוזרת תבנית המנגינה היורדת בהדרגה, בכך נוצרת אווירה של שאיפה לפתרון, תקווה וניסיון להשרות רוגע.

נושאים לדיון

1. דיון על אודות "מלחמת לבנון הראשונה" – מלחמת "שלום הגליל". מה מקור שמה של המלחמה?
2. הכנת טבלה משותפת עם הילדים שבה עליהם לכתוב מתוך השיר:

משפטים מבשרי מלחמה	משפטים עם אוריינטציה לשלום

מהם המשפטים הדומיננטיים יותר, משפטים מבשרי מלחמה או משפטים המייחלים לשלום? מהי המסקנה, וכיצד היא משפיעה על מהות השיר?

3. ציור והרכבה של תמונה באמצעות התיאורים הקיימים בשיר: תיאורי הנוף השקטים, הירוקים הפסטורליים של הצפון; ציפורי הצפון; החורשה; הרוח; חלקת אדמה זרועה; חצר פתוחה... כל אלה, יש בהם כדי להרגיע, להשקיט ולייחל לסיימה של המלחמה.

אח יא ראב

מילים: חיים חפר

לחן: נורית הירש

חיים חפר

פזמונאי ישראלי, חתן פרס ישראל ופרס סוקולוב. חיים חפר נולד בפולין בשנת 1925. הוא עלה לארץ בהיותו בן 11 והתגורר עם הוריו ואחותו שרה ברעננה. שירת בפלמ"ח ובין היתר השתתף בהברחתם של מעפילים לארץ, בהעפלה יבשתית מסוריה ומלבנון דרך גבול הצפון. במלחמת העצמאות היה מייסדה ומפקדה של להקת הציזבטרון, להקת הבידור של הפלמ"ח, וכתב את רוב פזמוניה. לאחר מלחמת העצמאות פרסם את ספרו הראשון "תחמושת קלה" ובו פזמוניו מתקופת הציזבטרון. חלק מפזמונים אלה נעשו חלק בלתי נפרד מסמלי התקופה: "יצאנו אט", "הקרב האחרון", "הי הג'יפ" ואחרים.

בשנות החמישים ערך ביחד עם דן בן אמוץ את "ילקוט הכזבים" – ריכוז של כזבים, סיפורי הווי ומימרות שנולדו בפלמ"ח. באותה תקופה, חפר ובן אמוץ ייסדו יחד את מועדון "החמאם" ביפו, שהתבסס על חומרים מימי ראשית היישוב והפך למוקד חברתי ותרבותי. חפר הפיק את הרכבי הבידור "רביעיית מועדון התיאטרון" ו"שלישיית גשר הירקון". במשך שנים רבות היה לחפר טור קבוע בידיעות אחרונות, שבו פרסם מדי שבוע מקאמה (מעין מאמר בחרוזים) על ענייני היום. זכורה במיוחד המקאמה "מסדר הנופלים" על נופלי מלחמת ששת הימים.

חפר כתב לטובי המלחינים והזמרים; ששה ארגוב, משה וילנסקי ודובי זלצר הלחינו רבים מפזמוניו. כמו כן כתב פזמונים למחזות זמר "קזבלן" ("כולנו יהודים", "מה קרה?"), "תל אביב הקטנה" ("בחולות", "טיטינה ואפרים", "שני בנאים"), "איי לייק מייק" ("לחיי העם הזה") ו"סלאח שבת" ("אח יא ראב"). בשנת 2007 ניתן לו תואר יקיר העיר תל אביב.

על הסרט

סלאח שבת הוא סרט קולנוע ישראלי, זוכה פרס גלובוס הזהב בבימויו של אפרים קישון ובכיכובו של חיים טופול, שהפך מאוחר יותר למחזמר. זהו הסרט הישראלי הראשון שהיה מועמד לפרס אוסקר. "סאלח שבת" החל כסדרת מערכונים שכתב אפרים קישון ללהקת הנח"ל בשנות החמישים. על בסיס המערכונים יצר קישון סרט קולנוע בהפקתו של מנחם גולן, בכיכובו של טופול, ובתפקידי המשנה שיחקו זהרירה חריפאי, גילה אלמגור, אריק איינשטיין ושייקה לוי. הסרט הוקרן לראשונה בשנת 1964 וזכה להצלחה קופתית כבירה במושגים של אותם ימים. הוא שווק לחו"ל והצליח גם בבתי הקולנוע בארצות הברית. זכה בשני פרסי גלובוס הזהב ואף היה מועמד לפרס ה"אוסקר" בקטגוריית הסרט הזר.

בשנת 1988 עיבד קישון את "סאלח שבת" למחזמר בתיאטרון "הבימה", בכיכובו של השחקן זאב רווח, שגם הוא זכה להצלחה רבה בקרב הקהל. השיר "אח יא ראב" למילים של חיים חפר ולחן של נורית

הירש, בביצועו של רווח, הפך ללהיט גדול. בשנת 2002 החזיר המפיק צח כרמלי את המחזמר לבמה עם זאב רווח שוב, בתפקיד סאלח, ועם שחקנים נוספים, ועד היום מוצגת ההצגה בתיאטרון הקאמרי. העלייה של הסרט מתרחשת בשנות החמישים לאחר קום המדינה ומציגה בצורה סאטירית את קשיי העלייה והקליטה של עדות המזרח ויחסם של ילידי הארץ אליהם, הביורוקרטיה הבלתי אפשרית בארץ והפוליטיקה הישראלית הלא נקייה, כל זאת דרך דמותו של סאלח, עולה חדש שהגיע ארצה עם משפחתו ונאלץ להסתגל במהירות להווי החיים הישראלי.

קישון שאב את ההשראה לדמותו של סאלח מעולה חדש ממרוקו, שהוא ומשפחתו התגוררו עמו בצריפון במעברת "שער העלייה" בחיפה, בשנת 1949. שמו של סאלח הוא סימבולי ומרמז בהומור קישוני את הביטוי "סליחה שבאתי", כדוגמת הביטוי "סליחה שאני חי" (לאחר מלחמת ששת הימים הוציא קישון ספר הומוריסטי בשם "סליחה שניצחנו").

הסרט מספר על סאלח שבתי, עולה שהגיע בשנות ה-50 המוקדמות מאחת מארצות ערב יחד עם משפחתו המורחבת, אשתו ושבעה ילדים (ודמות נוספת של אישה זקנה בלתי מזוהה שהצטרפה אליהם). עם הגיעו ארצה נזרק סאלח למעברה והתרגל במהירות לחיי המקום ואף הגיע למעמד של מנהיג בקהילה שנמצאת ליד קיבוץ אידיאלוגי. עם התקרבות הבחירות, אנשי מפלגת מפא"י מציעים לו אינסוף תפקידים ומותרות (כמו למשל, שיכון), ומבקשים שיפעל בתמורה כקבלן קולות ויארגן את כל המעברה להצביע בעבורם. אבל סאלח הוא אדם ישר ותמים מטבעו. הוא מתמודד עם הביורוקרטיה הישראלית הצעירה, מנצל את חולשותיה הידועות ולבסוף מנצח אותה וזוכה בשיכון חדש.

אפרים קישון

נולד בשנת 1924 בבודפשט שבהונגריה בשם הופמן פרנץ. לימים, לאחר שהפך לסופר הונגרי, שינה את שמו לפרנץ קישהונט. כשעלה לארץ בשנת 1949, עברת פקיד העלייה את שמו לאפרים קישון, ובשם זה הוא ידוע עד היום בעולם.

קישון גדל בסביבה מתבוללת כנער הונגרי לכל דבר. התזכורת היחידה ליהדותו הייתה ציון הדת היהודית בתעודת הזהות שלו. בשנת 1941, לקראת סיום לימודיו באקדמיה למסחר, גילה באיחור את יהדותו. לאחר שהונגריה נכנסה למלחמה, נלקח אפרים למחנה ריכוז. הוא שרד את מסעות המוות לעבר מחנה ההשמדה סוביבור שבפולין, ולבסוף הצליח לברוח בדרך נס. הוא חזר לבודפשט ומצא שם את משפחתו במחבוא. בעזרת תעודות מזויפות ושכן אציל נפש, "חסיד אומות העולם", הצליחה המשפחה להסתתר עד לסיום המלחמה. בהזדמנות הראשונה שהזדמנה לו, באמתלה שהוא נוסע לביקור ביריד בפראג, הוא ברח עם רעייתו דרך סלובקיה, עלה על הספינה "גלילה", בעזרת "ארגון הבריחה", והגיע לישראל.

מעברת "שער העלייה" ליד חיפה הייתה תחנתו הראשונה של קישון בישראל. מאוחר יותר הצטרף לחברים בקיבוץ כפר החורש, שבו עבד כסניטר, ושם גם עשה את צעדיו הראשונים בלימוד השפה העברית. לאחר תקופה קצרה עזב את הקיבוץ ועבר לתל אביב. הוא התקבל לעבודה במערכת העיתון ההונגרי "אוי קלט" בתפקיד עורך לילה. בשנת 1951 התקבל קישון ללימודים ב"אולפן עציץ" שבירושלים והקדיש שנה שלמה ללימוד השפה העברית. בתום לימודיו באולפן החל קישון בכתיבת סאטירות והציע

אותן לכל מערכות העיתונים בארץ. פניותיו נדחו פעמים רבות, עד שעיתון "דבר" הדפיס, לראשונה, סאטירה פרי עטו בשם "תעלת בלאומילך". בשנה זו ראה אור ספרו הראשון, "העולה היורד לחיינו", שבו נתן ביטוי הומוריסטי לעולמו של העולה החדש. בשנת 1953, שנתיים בלבד לאחר שסיים קישון את האולפן, העלה תיאטרון "הבימה" את המחזה הראשון שלו, "שמו הולך לפניו", שהיה להצלחה גדולה. קישון כתב וביים את סרטו הראשון "סאלח שבתי" בלי כל ניסיון קולנועי. לאחר מכן כתב, ביים והפיק חמישה סרטים נוספים. ההוקרה הבינלאומית לסרטיו מתבטאת בשלושה פרסי "גלובוס הזהב" שהעניקו לו מבקרי הקולנוע בהוליווד, ובבחירתו, פעמיים, כמועמד לפרס ה"אוסקר". החל משנות השבעים עלה המוניטין של קישון בעולם כסופר וכמחזאי. ספריו היו לרבי מכר בארצות מרכז אירופה, ומחזותיו הוצגו ומוצגים ברציפות עד עצם היום הזה. מאמצע שנות השמונים תופסים מחזותיו של קישון מקום של קבע על הבמה הבינלאומית וזוכים בפרסים רבים.

הקטע הבא לקוח מתוך ספרו של נסים משעל, "ואלה שנות – ישראל 60", שראה אור בהוצאת "ידיעות ספרים". מדברי אפרים קישון:

"סאלח שבתי" היה למעשה הסרט הישראלי השני אחרי "אלדורדו" של מנחם גולן, אשר שימש גם יוזם ומפיק לסאלח. אין אפוא תמה בדבר, שהתנאים בהם הסרט צולם היו יותר מצחיקים מאשר תעלוליו של העולה סאלח. בארץ נמצאה באותה תקופה חלוצית רק מצלמת קולנוע אחת שימושית, ה"אריפלקס" של הרצליה. במצלמה ננסית זו מתקופת המבול מותר היה לצלם חמישה ימים בשבוע בלבד, כי ביום השישי צילמו בה את יומן החדשות לקולנוע. אף הזרקורים היו בני אותה תקופה, וכל אימת שהיה צורך לצלם תוך כדי נסיעה, הושבנו את הצלם על מצלמתו בתוך עגלת ילדים ודחפנו אותו. הכול היה מיושן בסרט שחור-לבן זה, חוץ משחקן אחד צעיר מאוד, ידידי היקר חיים טופול, שחיבב את דמותו של סאלח שבתי על הקהל הישראלי בכישרונו המדהים, אשר הפך אותו ברבות השנים גם לכוכב עולמי. אין לשכוח שהסרט צולם בתקופה קשה של המדינה – שנות קליטתם של מיליון עולים, שעמם נמנה בשעתו גם ה"אבא" של סאלח שבתי. היכרותי עם סאלח החלה למעשה בשנות החמישים, כאשר במעברה "שער העלייה" ליד חיפה הכניסו לתוך הפחון שלי משפחת עולים מצפון אפריקה, מטופחת בהמון ילדים. במשך חודשי ההסתגלות לבטלנות ניסיתי לשבור את השעמום בשיחה מגומגמת עם ראש המשפחה המרוקאית, ותדמיתו של סאלח החלה לקרום עור וגידים ברגע שהתברר כי שכני הטוב אינו יודע בדיוק כמה ילדים יש לו. על שאלתי מה מקצועו ענה האיש החביב במאור פנים, שהוא נהג-קטר. התעניינתי באיזה קו הוא נסע במולדתו, והוא ענה בחיוך שובב: "עוד לא ניסיתי, אבל זה מקצוע יפה מאוד". חבריי בכפר חורש הצילו אותי מניוון המעברה, וחוויותיי בקיבוץ היפה השפיעו על התסריט שכתבתי כעבור תריסר שנים. נוסף לנסיבות הקדמוניות האלה עלי עוד להוסיף, שניגשתי ליום הצילום הראשון שלנו בכפר הירוק בלי כל מושג על בימוי קולנועי, ושאלתי הראשונה לצוות – "חבר'ה, איך עושים סרטים?" – נשארה ללא מענה. מכל מקום, מיטב שחקני הארץ עמדו לרשותי, רובם ככולם מנוסים במקצוע בדיוק כמוני. לאחר שערכתי את "סאלח" עם דני שיק ושילבתי בו את המוסיקה הנפלאה של יוחנן זראי, הגיע תורו של הסרט להוכיח את עצמו על המסך. "סאלח שבתי" עבר גלגולים רבים ועורר ויכוחים וגינויים בשל בשורתו הביקורתית על

אודות הממסד המפלגתי והבירוקרטי דאז, אולם הקהל, במיוחד מעדות המזרח, אימץ אותו. התגובות והביקורות היו מעורבות במשך השנים; לאחר הצגת הבכורה של הסרט בירושלים, כתב מבקר קולנוע בכיר בארץ: "רמתו של הסרט היא של סרטוני פרסומת, והמשחק בו דל ועגום באין תסריט ובאין במאי". זמן קצר לאחר מכן זכה "סאלח" בפסטיבל הסרטים הבינלאומי בסן פרנסיסקו בפרס התסריט הטוב ביותר של השנה, וטופול זכה בפרס השחקן הטוב ביותר. התגובות היו אפוא מעורבות.

נסיבות כתיבתו של השיר

אפרים סידון פנה לנורית הירש בבקשה להלחין את המוסיקה למחזמר וזו נענתה בהתלהבות. בנוסף להלחנת השירים כללה עבודתה גם תזמור וניצוח על התזמורת במשך שלוש השנים שבהן עלה המחזמר בתיאטרון הלאומי "הבימה". השחקן זאב רווח, שגילם את דמותו של סלאח שבתי, היה באותה מעברה עם אפרים סידון. לכן כמה מפליא היה שההונגרי והמרקאי מן המעברה נפגשו לאחר שנים על בימת התיאטרון.

על פי הירש, כתיבת המוסיקה למחזמר הייתה בעבודה הזדמנות מוסיקלית חד-פעמית לתת דרוור לדמיונה ולכתוב בכל הסגנונות: סגנון ספרדי וסגנון רוסי, שאפיינו את דמויות העסקנים ממזרח אירופה, דבקה דרוזית לצד ריקודי עם, שרוקדים חברי הקיבוץ, שיר המיואשים ושיר החתונה. כל אלה מהווים פסיפס מוסיקלי רבגוני של כל מה שרווח בארץ באותה תקופה.

על הלחן

הלחן בנוי משלושה חלקים:

החלק הראשון בדו מינור (16 תיבות) הוא סימטרי, כל פרזה מורכבת משתי תיבות ונשימה ארוכה (מקום למחשבה), אופי רציטיטיבי עם הוראת ביצוע *dlib*, תבנית ריתמית החוזרת על עצמה כמעט באופן זהה (עם שינוי קל בסיומת המעצים את תחושת הדיבור המושר), וסיום מפתיע של החלק הראשון בסולם דו מז'ור:

החלק השני (פזמון) בדו מז'ור, עם הוראת ביצוע *tempo* הוא קצבי יותר, מלא חיים עם ערכים ריתמיים שונים (רבע מנוקד ושמינית). הוא פחות סימטרי מהחלק הראשון, אולם עדיין עם נשימות מרובות הנוצרות באמצעות צליל ארוך בסוף כל פרזה. יוצר תחושה של מעין ריקוד בסגנון יווני:

רק בישראל

מילים: אהוד מנור

לחן: נורית הירש

על אהוד מנור ראו "בן יפה נולד".

פירושי מילים

דיסקוטק: מועדון ריקודים

גנרל: מפקד עליון בצבא

מורל: מצב רוח

על הלחן

אפשר למצוא בשיר את הייחודיות של נורית הירש בהתאמת הלחן לטקסט וביצירת האווירה שבו. השיר ריקודי, עממי ושמח, והוא מזמן פרשנות לביצוע חופשי, כגון שריקות, חיקוי קולות, מחיאות כפיים ועוד.

בשיר בולטים שני מוטיבים מרכזיים:

מוטיב הפתיחה החוזר כמעבר בין הבתים השונים עם הסינקופות הנותנות לו גוון ג'אזי ועם הצלילים הכרומטיים. הסינקופות בשיר מופיעות לכל אורכו, למעט משפט אחד (משפט הסיום עם הצליל רה גבוה) שהוא מעין שיא של המנגינה.

המוטיב החוזר "רק בישראל" מזמן שירת מענה עם התלמידים: תיפוף, תנועה ומשחק.

פעילויות מומלצות

1. בשיר באים לידי ביטוי הדברים הייחודיים לארץ ישראל – "רק בישראל" – כמו גם מאפיינים רבים של החברה הישראלית. מיינו את המאפיינים לפי הנושאים הבאים: דמויות, מקומות, מאכלים, מועדים, אופי ישראלי, צה"ל, הומור וביטויים מן המקורות.
2. עברו על השיר ובדקו מה מתאים ועכשווי בו לימינו.
3. הוסיפו בית משלכם.

לצפון באהבה

מילים: דודו ברק

לחן: נורית הירש

דודו ברק

נולד בירושלים בכ"ו בשבט תש"ח, 6.2.1948, שנת הקמת המדינה. בנעוריו עברה משפחתו לחולון ושם רכש את השכלתו. לאחר שחרורו מהצבא למד באוניברסיטה העברית ועבר להתגורר בירושלים. ברק החל לפרסם שירים ופזמונים לאחר מלחמת ששת הימים, בין השאר פזמונים ללהקות צבאיות ולזמרים ידועים. בין שיריו הרבים כתב על ירושלים כמו גם שירי אהבה על ארץ ישראל: "שובי בת ירושלים", "ארץ ישראל יפה", "פרחים בקנה" (בעקבות מלחמת ששת הימים), "לצפון באהבה", "אחיי גיבורי התהילה" (שהוקדש לחבריו שנפלו במלחמת יום הכיפורים), "בצל כפות תמר", "היום היום", "ארץ שבעת המינים", "חייך וחיי", "חופשי ומאושר", "כותל המזרח" ושירים רבים נוספים. ברק שימש עורך מוסיקלי בגלי צה"ל וברשת ג' במשך 35 שנים ופרש בסוף שנת 2004. פרסם ספרי שירה, ספרי ילדים, ספר פזמונים בשם "דרך ארץ השקד", כולל תווים. ערך ספרים נוספים וכתב את הספר "פולין בין פאר לאפר", המתאר מסע שורשים לפולין, שם גדלו הוריו.

נסיבות כתיבתו של השיר

השיר נכתב לתכניתה של להקת פיקוד צפון, "מהצפון באהבה". התכנית הבלטיה ביתר שאת את תופעת גיוס הכוכבים ללהקות צבאיות בסוף שנות השישים, לאחר מלחמת ששת הימים. יגאל בשן צורף ללהקת פיקוד צפון בשנת 1969, לאחר שכבר הספיק להוציא תקליטון, השתתף בהצגה "אי לייק מייק" ונחשב כבר כוכב. בשן התלבט אם להתגייס לצה"ל כי חשש ששירותו הצבאי יפגע בקריירה שלו. אלוף הפיקוד דאז, דוד אלעזר (דדו), ביקש ממנו אישית להצטרף ללהקה ואף אישר לו באופן חריג להופיע בו בזמן בשוק האזרחי, דבר שהיה מאוד לא מקובל באותה תקופה. תוך כדי שירותו הצבאי הוציא בשן את אלבומו האישי הראשון "לצפון באהבה", אחרי שנה שבה הופיע כחייל. ברק כתב את השיר בתקופה שהוא מכנה "שנות התמימות". שמו המקורי היה "שיר לממלכת הכפור". נורית הירש, שהייתה ותיקה ומנוסה ממנו בתחום הבידור, הציעה את השם המסחרי יותר "לצפון באהבה". בעת הביצוע הוסיף בשן ביוזמתו סיומת לשיר – "סטגדגם". בראיון לרדיו סיפר בשן כי באותה תקופה הקפידו לשדר שירים שבהם הגו את המילים באופן ברור ומובן. התוספת של "סטגדגם" לא הייתה ברורה לאנשי גלי צה"ל, ובתחילה הם סירבו לשדר את השיר.

פירושי מילים

כותרת השיר "לצפון באהבה" רומזת לנו על תוכנו: שיר הלל לצפון. בשיר ציורי זה מתאר ברק את כל הסיבות שבזכותן הוא אוהב את הצפון: מקומות, צבעים, מזג אוויר ותחושות.

בית א'

חרמון

הר חרמון הוא רכס הררי שפסגתו מכוסה שלג, בנוי כולו מאבן גיר שמקורה ביצורים ימיים בעלי קונכיות ששקעו במי הים הקדום. מיקומו בגבול שלוש המדינות: ישראל – סוריה – לבנון, בצפון רמת הגולן ממערב לדמשק. החרמון נישא לגובה של 2,814 מטר, והוא הנקודה הגבוהה ביותר בחוף המזרחי של הים התיכון, הנמצאת מחוץ לתחומיה של מדינת ישראל.

מאז מלחמת ששת הימים נמצאות בשליטתה של מדינת ישראל השלוחות המערביות והדרומיות של ההר כשהגבוהה שבהן מגיעה ל- 2,224 מטר מעל פני הים ובהן ההרים כתף החרמון, הר הבתרים, הר כחל והר דב. רוב שטחו של הר החרמון הוכרז כשמורת טבע. במקום יש אתר נופש ומתקיים בו ספורט חורפי.

פיקוד הצפון

מפקדה, הנהגת יחידה צבאית של יחידות צה"ל היושבת בצפון המדינה.

חצב

חצב מצוי, צמח ממשפחת השושניים. פורח בסוף הקיץ, בסביבות ראש השנה, עוד לפני רדת היורה. עמוד התפרחת המגיע לגובה של 80-130 ס"מ, מזדקר מהאדמה היבשה ללא עלים. רק לאחר שנובלת התפרחת, עם רדת הגשמים הראשונים, יוצאת שושנת העלים. צבע הפרחים לבן. החצב נפוץ בכל הארץ.

כרכום

כרכום חורפי וכרכום נאור, ממשפחת האירוסיים.

כרכום חורפי

מופיע לאחר גשמי הסתיו, בצמוד לאדמה. עליו צרים, דמויי מחטי אורן ופס לבן מכסיף במרכזם. הפרח לבן, בעל שישה עלי עטיף ובבסיסם כתם צהוב – חלמון. האבקנים בעלי גוון שחור והצלקות כתומות. נפוץ מאוד באזורים סלעיים ובשטחים פתוחים. בגולן צומח כרכום גייארדו הדומה לכרכום החורפי אלא שאבקניו צהובים.

כרכום נאור/כרכום החרמון

גדל צמוד לקרקע, עלי העטיף ורודים ומרושתים בעורקים סגולים. הצלקת של עמוד העלים היא בצבע אדום עמוק. מופיע בריכוזים גדולים בצפון הגולן, על משטחי הבזלת הסלעיים ונדיר בשאר המקומות בארץ. כל מיני הכרכומים הם צמחים מוגנים.

פזמון

רמה

רמה היא צורת נוף גיאוגרפית המורכבת ממישור רחב שנישא מעל הגובה הממוצע של האזור, בדומה להר רחב עם מישור בפסגתו.

גולן/רמת הגולן

רמה בצפון הארץ שגבולותיה הם הר חרמון מצפון, בקעת הירמוך מדרום, נחל רוקד ממזרח, ועמק החולה וים כנרת ממערב. בתקופת ההתנחלות בארץ נכללה הרמה בנחלתו של חצי שבט מנשה. בתקופת החשמונאים נכבשה בידי אלכסנדר ינאי. אחר כך נכבשה בידי הערבים ונכללה במחוז דמשק. אחרי מלחמת העולם הראשונה נכללה בתחום המנדט הצרפתי, ואחריו הייתה תחת שלטון סוריה. במלחמת ששת הימים נכבשה רמת הגולן בידי צה"ל ורוב תושביה נמלטו. אחרי המלחמה סופחה למדינת ישראל.

מקור השם גולן

בפעם הראשונה נזכר השם גולן בספר דברים פרק ד, פסוק מג: אֶת-בְּצָר בַּמִּדְבָּר בְּאֶרֶץ הַמִּישׁוֹר, לְרֵאשִׁיטָה; וְאֶת-רְאשֵׁי הַבְּגָדִים לְגֵדִי, וְאֶת-גּוֹלָן בְּבִשָּׁן לְמִנְשֵׁי. פסוק זה מתאר את מתן שטח הבשן לשבט מנשה, כאשר בני ישראל הגיעו לארץ ישראל והתנחלו בה. הבשן הוא חבל ארץ ממזרח לירדן שממשיך עד הר דרוזים (דרום מזרח סוריה), משתרע מהחרמון בצפון עד לנהר הירמוך בדרום. נקרא במקרא הבשן ובערבית חוראן, פירוש השם הוא מישור. חלקו המערבי ביותר של חבל הבשן הוא הגולן.

כנרת

אגם מים מתוקים בצפון בקעת הירדן שגבולותיו הרי גולן ממזרח, רמות הגליל התחתון ממערב, עמק החולה מצפון ועמק הירדן מדרום. מקורותיו הראשיים הם הירדן, נחלים היורדים מן ההרים ומי גשמים. אחרי מלחמת העצמאות נכללה הכנרת כולה בתחום מדינת ישראל, אך הסורים השתלטו על חופה הצפוני-מזרחי והטרידו את היישובים הסמוכים בירי ובהפגזות. במלחמת ששת הימים שחרר צה"ל את האזור כולו. ים כנרת הוא מאגר המים העיקרי של מדינת ישראל ומימיו משמשים אתרי רחצה ונופש עממיים.

יעפיל

יעלה למקום גבוה.

עמון

עם בתקופת המקרא. שכן בעבר הירדן המזרחי, על גדות הירדן. רבת עמון – עמאן – הייתה עיר הבירה של העמונים במחצית השנייה של האלף השני לפני הספירה. היום היא בירת ממלכת ירדן.

מדבר השממה

שממה, מדבר, מקום שומם שבו לא צומח דבר. עמון שוכנת קרוב למדבר.

בית ב'

גלבוע

גוש הרים (שלוחה של הרי שומרון) בין עמק יזרעאל לעמק בית שאן. אורכו כ- 18 ק"מ ורוחבו כ- 9 ק"מ. שיאו בהר מלכישוע, 536 מטר מעל פני הים. משקעיו מועטים וצמחייתו דלה. בקרבתו נערכו מלחמות דבורה וגדעון, ועליו נפלו שאול ובניו. במלחמת העצמאות כבש צה"ל את מחציתו, עד קו הרכס, ובמלחמת ששת הימים כבש את כולו. חלקים של הרי הגלבוע הם שמורות טבע.

תבור

ההר הגבוה ביותר בחלקו הדרומי של הגליל התחתון, מצפון לעמק יזרעאל, גובהו 588 מטר מעל פני הים. שולט על סביבתו ועל דרכי המעבר שליטו, ועל כן נודעה לו חשיבות אסטרטגית כבר בימי קדם; מלחמות רבות ניטשו בסביבתו.

עצמון

הר בגליל התחתון, מצפון-מערב לבית נטופה. גובהו 548 מטר מעל פני הים. על ההר נמצאים שרידי מצודה מהתקופה ההלניסטית, בעלת חומה כפולה ומצפון לה מערת קברים, ובמרכז המצודה קיים בור מים. בתקופת המרד הגדול ברומי שימש מקום מקלט למורדים שנמלטו אליו מציפורי ומן העיירות הקרובות. בספרו "מלחמות היהודים", כרך ב', מספר יוסף בן מתתיהו על הר עצמון: "וכל המורדים והשודדים אשר בגליל שרדו על ההר הנמצא בטבור הארץ והנשקף על פני ציפורי, והוא נקרא הר עצמון".

חריזה

החריזה הפנימית בכל בית היא: א-ב-א-ב, כך גם בפזמון החוזר.

ניתוח מוסיקלי

משקל: 4/4

סולם: לה מינור

מנעד: מלה נמוך למי גבוה, 12 צלילים

מבנה: א-א-ב. שני בתים דומים פרט לשורה האחרונה בכל בית; המנגינה יורדת בסוף הבית הראשון ועולה בסוף הבית השני, תוך שינוי סולם המוביל לפזמון.

השיר פותח בקדמה של שתי שמיניות, ביסוס צליל הטרצה וקפיצה של קוורטה לצליל הטוניקה (לה מינור) המסיים את המשפט המוסיקלי הראשון. משפט מוסיקלי שני פותח בקדמה עם הצליל רה (סוב דומיננטה) וביסוס הדומיננטה, כאשר התיבה השלישית זהה לתיבה הראשונה. המשפט השלישי הוא סקוונצה לתיבות אחת ושלוש, והמשפט הרביעי מוביל בירידה הדרגתית אל צליל הספטימה.

הפזמון כתוב בסולם לה מז'ור ומהווה שיא: "שיר הלל לצפון" כשהצליל הגבוה דו# על המילה "שיר". הצליל הגבוה ביותר בשיר הוא מי על המילה "יעפיל" בשורה האחרונה; ציור מוסיקלי של המילה.

פעילויות העוסקות בתוכן השיר

1. בשיר מוזכרים מקומות שונים בארץ. רשמו אותם ומצאו אותם על מפת ארץ ישראל.

---

2. הקיפו בעיגול את שמות הפרחים המוזכרים בשיר וציינו את צבעיהם.

---

3. קראו את השיר ומלאו את הטבלה שלפניכם:

מבנה השיר	מקומות	מזג אוויר	צבעים	צמחים	קולות
בית א'					
בית ב'					

					פזמון
					בית ג'
					בית ד'
					בית ה'
					בית ו'

הטבלה המלאה (למורים)

מבנה השיר	מקומות	מזג אוויר	צבעים	צמחים	קולות
בית א'	חרמון פיקוד הצפון	רוח שמש סתיו			יצלצל טלפון
בית ב'		חורף ערפל ענן	לבן ורוד (כרכום) סגול (כרכום) צהוב(כרכום) אפור (ערפל)	חצב כרכום	
פזמון	צפון גולן/רמה חרמון כנרת				אלף שיר נזמר השיר יעפיל יהדהד

מבנה השיר	מקומות	מזג אוויר	צבעים	צמחים	קולות
	עמון מדבר השממה				
בית ג'	גלבוע תבור עצמון	קרר			צליל פעמון שירנו עונה שירת חיילים
בית ד'	ארץ נושבת	נושבת קור תחמם תמס	אפור		שירת הצפון
בית ה'	פלגים	שמש שלגים קרים	אדום כחולים	צבעוני	
בית ו'	הרים	חורף ממלכת הכפור			

4. בחרו את אחד המקומות המוזכרים בשיר וכתבו עליו.

---

5. ציירו ציור המתאר את השיר.

פעילויות מוסיקליות

1. האזינו לשיר והרימו אצבע בכל פעם שמופיעה מילה הקשורה למקומות בארץ: מזג אוויר / צמחייה / קולות / צבעים. יש לשנות בכל פעם את הפעילות הנדרשת: קולות גוף למיניהם, תיפוף שקט, וכדומה.
2. חלקו את הכיתה לקבוצות לפי הנושאים הללו. כל קבוצה תבצע את הפעילות כשהנושא שלה מופיע בשיר.
3. המורה מנגן/שר ללא מילים את השורה האחרונה של הבית הראשון ואת השורה האחרונה של הבית השני. התלמידים צריכים לזהות את השורות המבוצעות.
4. התלמידים ישירו יחד את כל השיר.

לאחד החיילים

מילים: רחל שפירא

לחן: נורית הירש

על רחל שפירא ראו "בוא בשלום".

על השיר

השיר "לאחד החיילים" נכתב בעבור הזמרת ירדנה ארזי, והוא נבחר להוביל נושא מרכזי במסגרת התכנית "שיר ותרום" שערכה תחנת גלי צה"ל. מילות השיר מציינות את מילותיה של כל אם עברייה לחייל האישי שלה. הדמות המדברת בשיר היא נשית, ותכונותיה המביעות רכות, הגנה ושמירה של אם על ילדה מופיעות במשפטים "הייתי מחבקת", "אם הוא ישן, עצור ואל תפריע", "רק שבעיניי הוא אינו דומה לאיש, הוא יחיד ומיוחד מאוד". למרות המראה האחיד המאפיין חיילים – התספורת והמדים – האם מוצאת את המיוחד בבנה.

על הלחן

נורית הירש בחרה להלחין את השיר בפשטות; במבנה סימטרי בעל משפטים מוסיקליים ברורים ובשימוש חוזר של תבניות ריתמיות ומלודיות. מאחר שבשיר יש עומס טקסט ושורות הבתים הן ארוכות באופן יחסי לפזמונים, הירש ממקדת את הזרקור על המילים ובוחרת ליצור לחן תומך, קליט ופשוט. עם זאת נבנית עלייה רגשית בפזמון דווקא במילים "רק שבעיניי הוא אינו דומה לאיש, הוא יחיד ומיוחד מאוד". כך נוצר קשר בין המילים ללחן באופן המאפיין כל כך את כתיבתה של הירש.

פעילויות מומלצות

(מיועד לכיתות הגבוהות).

1. איתור מבנה השיר ושיחה על ההבדלים בין הבתים לבין הפזמון.
2. קריאת השיר על ידי התלמידים טרם השמעת הלחן, תוך עבודה מונחית על אופן ההבעה בקריאה – "משחק" עם האינטונציה כדי ליצור תחושה של הורה השומר על ילדו.
3. קריאת הטקסט, עדיין ללא היכרות עם הלחן, לאיתור הריתמוס המסתתר מאחורי הטקסט. לאחר השמעת הלחן, השוואת הריתמוס שבחרה הירש עם הריתמוס הטבעי שנוצר עם קריאת הטקסט.
4. השמעת הביצוע של ירדנה ארזי לשיר והתייחסות לאינטונציה בשירה.
5. קריאת השיר "חיימקה שלי" (מילים: דן אלמגור, לחן: משה וילנסקי) – שיר בעל התייחסות דומה לייחודו של החייל בעיני אמו עם מילים השופעות הומור עצמי.
6. השמעת השיר "חיימקה שלי" בביצועה של רחל אטאס, והשוואה בין שני השירים בהתייחסותם לאותו נושא.

"חיימקה שלי"	"לאחד החיילים"	קריטריונים
		מאפייני האם
		מאפייני החייל
		מאפייני הטקסט
		מאפייני הלחן
		סגנון הביצוע של הזמרות

מגש הכסף

מילים: נתן אלתרמן

לחן: נורית הירש

נתן אלתרמן

נולד בוורשה בשנת 1910, עלה ארצה ב-1925, ונפטר בשנת 1970. את חינוכו היהודי קיבל בבית אבא. אביו היה מראשוני המנהלים של גני הילדים; תחילה בפולין, ואחר כך בארץ, והוא כתב ספרי הדרכה לגנים שנשאו אופי ציוני. בבית אלתרמן הקפידו לדבר עברית רהוטה. בארץ למד אלתרמן בגימנסיה "הרצליה" בתל אביב. בסיום לימודיו נסע לצרפת ושם למד אגרונומיה, אם כי מעולם לא עסק במקצוע זה. אלתרמן היה משורר שהתייחס ישירות לתרבות הישראלית. פרסם טורים פוליטיים רבים – בעיתון "הארץ" משנת 1934 ובעיתון "דבר" משנת 1943. קדמו להם טורים פוליטיים אחרים, שפרסם תחת השם "נקודת השקפה" ואחר כך תחת השם "רגעים". ב-1943 כרת אלתרמן ברית עם תנועת העבודה, שנמשכה עד 1967. בשנה זו החל לכתוב ב"מעריב" והפך לאחד מדובריה של ארץ ישראל השלמה. אלתרמן מצא דרך מיוחדת להתמודד עם לחציה של המציאות הפוליטית, ופיצל את שירתו לכמה סוגים: שירה שהשפעה סימבולית ניכרת בה. שירה ללא מעורבות ישירה למציאות, ללא שימוש במילים לועזיות או ציון מקומות קונקרטיים; שירה מופשטת, מסומלת ומוגבהת; שירה קלה, פזמונים הומוריסטיים וסאטירות; שירים שפורסמו ב"טור השביעי" בתגובה למאורעות התקופה, שעליהם הוא לא חתם בשמו המלא אלא "נתן א". עד יום מותו הוא כתב ב"מעריב" את הטור "החוט המשולש". אלתרמן היה משורר מעורב מאוד, וכן היה הפובליציסט המשפיע ביותר בתרבות הישראלית. הוא ליווה את התרבות הישראלית במאורעות קטנים וגדולים. הליווי השירי הפוליטי הבולט ביותר שלו היה בתחום ההעפלה והקמת המדינה בשיר שאולי מוכר לציבור יותר מכל שיריו, "מגש הכסף".

נסיבות כתיבתו של השיר

מגש הכסף הוא אחד משיריו הידועים של נתן אלתרמן שפורסמו במדורו "הטור השביעי" בעיתון "דבר". שם השיר הפך למטבע לשון המתאר את תרומתה של גבורת הלוחמים להקמת המדינה. השיר נכתב על ימי המאבק של היישוב היהודי בערבים, והוא מתאר את הקשיים באותם ימים. הרעיון המרכזי הוא שהלוחמים שנהרגו על מנת לשמור על היישוב הם "מגש הכסף" שעליו "מוגשת" המדינה. שיר זה נכתב בהשראת אמרתו של חיים ויצמן: "אין מדינה ניתנת לעם על מגש של כסף", שצוטטה בעיתון "הארץ" ב-15 בדצמבר 1947.

בשיר יש חמישה בתים המציגים את האומה המתכוננת לטקס הכרתה; שתי דמויות לוחמים, נערה ונער, שלא ברור אם נהרגו או לא, באים לטקס ומודיעים לאומה שלא תשכח אותם, שהרי הם אלה שאפשרו את הקמת המדינה. השיר פורסם בתחילתה של מלחמת העצמאות, ב-19 בדצמבר 1947, שלושה שבועות

בלבד לאחר כ"ט בנובמבר 1947, כאשר מספר הרוגי המלחמה היה עשרות בודדות, אך בהמשך הפך למייצגם של כל חללי מלחמת העצמאות. השיר הולחן על ידי נורית הירש. לחן נוסף הוא של נחום היימן.

על הלחן

חלוקה סימטרית ברורה בלחן השיר על חלקיו השונים – בתים ומשפטים; משפט ראשון חוזר במדויק בהתאם לחריזה, ואילו משפט שני משתנה.

הצעה לפעילות

התייחסות למילה "אומה": כיצד היא מופיעה / מודגשת / מפורשת בתווים?

נושאים לדין

1. היכן השיא במנגינה?
2. היכן השיא במילים?

אני שייך

מילים: אהוד מנור

לחן: נורית הירש

על אהוד מנור ראו "בן יפה נולד".

נסיבות כתיבתו של השיר

השיר "אני שייך" נכתב כהמנון למכבייה בשנת 1990, לפי העקרונות המקובלים של המנון – טקסט סוחף, פשוט וקליט. מאז המכבייה לא הושמע השיר כמעט לחלוטין עד שנת 1998, אז קיבל אהוד מנור תואר דוקטור של כבוד מטעם אוניברסיטת בר אילן, והתאים את מילות השיר לאוכלוסיית האוניברסיטה. פרופסור משה קווה, נשיא אוניברסיטת בר אילן, סיפר כי בשיחתם האחרונה בעת ביקורו של מנור באוניברסיטה, שיתף אותו בחשש על אודות הקרע החריף המפלג את החברה בישראל, וביקש ממנו להצטרף לפעילות נגד הקיטוב וההתלהמות, פנייה שמנור נענה לה בחיוב. קווה אף הוסיף כי מנור אמר לו: "אני מוכן לעבור איתך מעיר לעיר ומשכונה לשכונה ואפילו מאדם לאדם, כי למרות המחלוקות – אחים אנחנו". קווה סיפר כי הוא מחזיק בידיו את טיוטת השיר "אני שייך" שכתב מנור בעבור האוניברסיטה, שיר המבטא את הערכים החשובים לנו כעם. כאשר קיבל קווה את השיר וקרא אותו ידע מיד כי שיר זה עתיד לשמש המנון לאוניברסיטת בר אילן, לרגל יובל להיווסדה. זהו השיר האחרון שכתב אהוד מנור.

המנון מהו?

המנון לאומי הוא שיר או לחן מוסיקלי שמעלה על נס את ההיסטוריה, המסורת, השאיפות הלאומיות והמאבקים של בני עם מסוים, ואשר מוכר כשיר הלאומי על ידי שלטונות המדינה. לעתים אין להמנון הלאומי מעמד רשמי אך הוא מקובל כהמנון על ידי אזרחי המדינה. מקור המילה המנון הוא במילה היוונית Hymnos שפירושה "שיר שבח". בשנות היצירה של מדינות הלאום במאות ה-19 וה-20, אימצו רוב הלאומים המנון עם הכרזתם על ריבונות לאומית. ההמנון הלאומי פותח או חותם אירועים ממלכתיים, אירועים צבאיים וכן אירועי ספורט.

ההמנון הלאומי, מטבעו, צריך להיות קצר. האורך הממוצע של המנון לאומי הוא כדקה. סגנונם של רוב ההמנונים הלאומיים הוא שיר לכת או מזמור. קומץ מדינות בחרו בתרועת חצוצרה כהמנון הלאומי. הקולוניאליזם האירופי השפיע על המושבות שמעבר לים, ולכן גם מדינות באפריקה, אסיה ואמריקה הלטינית אימצו המנונים בסגנון מוסיקלי אירופי.

על השיר

מילות השיר "אני שייך", שנכתבו כהמנון למכבייה ב-1990, מעוררות את תחושת האחדות והכוח של השתייכות לעם היהודי. התחושה הפטריוטית נבנית בהדרגה מהבית הראשון בהתייחסות דו-משמעית

למילה "גשר"; גשר במובן של מעבר ועלייה לארץ, ו"גשר" במובן של "גשר המכבייה" שעליו עוברות כל המשלחות בטקס הפתיחה של המכבייה. בפזמון יש שימוש במילים סוחפות המעוררות התרגשות: "אור ו**חום** רק הם נותנים לי **כוח**", והביטוי המאחד ומרגש שמהווה אף את שם השיר "אני שייך". בבית השני צירף מנור ציטוט מתוך המנון התקווה "נפש יהודי הומה בי פנימה" וצבעי הדגל "לכחול וללבן", שילוב שיוצר ביטחון והתרגשות לכל יהודי באשר הוא, וזוהי גם כוונת השיר.

על הלחן

הירש ציינה כי בחרה בסולם מז'ורי כדי ליצור אווירה אופטימית וחגיגית. בניית המלודיה מאופיינת בהיצמדות להדרגתיות שבטקסט. השיר מתחיל בצליל הטוניקה (סי במול) וממשיך בצליל הטרצה בפסוק השני. פסוק שלישי מתחיל, בכיוון הפוך, בירידה לשם עלייה ועולה בהדרגה עד לצליל הטוניקה הגבוה באוקטבה. הפזמון מתחיל מאותו צליל ויוצר תחושה של בניית מתח הדרגתית כאשר במילה "נפתח" הירש בונה מרווח של קוורטה ש"נפתח" כלפי מעלה, דוגמה לקשר טקסט-לחן. שיאו של השיר מבחינה מלודית הוא אף שיאו של הטקסט; קפיצה בסקסטה כלפי מעלה והישארות באותו צליל מספר פעמים ה"סוחטת" רגשית את המאזין במילים "לא אוכל" וסיום מרגש במילים "אני שייך". השיר מסתיים בצליל הטוניקה. ריבוי השימוש בטוניקה גורם לתחושת הביטחון והוודאות על קיומו המאוחד של העם היהודי כמו גם על מקומו ושייכותו לארץ ישראל.

פעילויות מומלצות

השיר בנוי עם נקודות עוגן מוסיקליות נוחות, כך שניתן ללמדו מהכיתות הנמוכות והלאה ולהתייחס בכל שכבת גיל לרבדים שונים בשיר.

1. ניתוח טקסטואלי ומוסיקלי תוך עמידה על נקודות הקשר בין המילים ללחן.
2. ציור ואיתור הקו המלודי של השיר.
3. הסקת מסקנות באשר לאווירה הנוצרת על פי כיווניות המנגינה (ירידה, עלייה).
4. ביצוע השיר בהצטברות; מתחילים את השיר בסולו, אחר כך מתווספות קבוצות תלמידים בהדרגה אל הסיום שבו שרים כלל התלמידים.
5. לאחר ניתוח השיר וביצעו יש לשוחח עם התלמידים על תחושותיהם כמבצעים וכמאזינים.
6. שיחה בנושא שירת רבים: מהן תכונותיה? אילו תחושות היא מעוררת? מהי הדינמיקה המאפיינת הצטברות?
7. דיון באשר למאפייניו של המנון והאזנה להמנון הישראלי. התייחסות להבדל בין המנון פונקציונלי, לצורך טקס, לבין המנון לאומי.
8. חלוקת התלמידים לקבוצות, כאשר כל קבוצה מקבלת בית בשיר (כולל הפזמון). הקבוצות דנות כיצד הן מעוניינות להציג את החלק שקיבלו. ניתן לאפשר לילדים לבחור בביצוע הכולל תנועה, נגינה ומשחק בצירוף שירה. כל קבוצה מציגה את עבודתה. דנים על הדרך שבה הקבוצות בחרו להציג את חלקי השיר.

לסיום, ביצוע השיר ברצף כאשר כל קבוצה קמה בזמנה ומבצעת את חלקה המוסיקלי עד ליצירת יצירה שלמה בשירה, בנגינה ובתנועה.

9. התנסות בכתיבת טקסט ולחן להמנון בית ספרי על פי מאפייני ההמנון שנלמדו בשיעורים.

10. בכיתות גבוהות שבהן יש תלמידים מנגנים, התלמידים יכולים לנגן את השיר בסגנונות מוסיקליים שונים.